© כל הזכויות שמורות

תומס הובס

לויתן

© כל הזכויות שמורות

ספרים נוספים בהוצאת שלם

ספריית לויתן:

הנס בלומנברג – אנייה טרופה וצוֹפֶה
אדמנד ברק – מחשבות על המהפכה בצרפת
פרידריך האייק – הדרך לשעבוד
המילטון, מדיסון וג׳יי – הפדרליסט
ג׳מבטיסטה ויקו – המדע החדש
אלקסיס דה־טוקוויל – הדמוקרטיה באמריקה
כסנופון – דיאלוגים סוקרטיים
ק״ס לואיס – ביטול האדם
ג׳ון סטיוארט מיל – על החירות
ניקולו מקיאוולי – הנסיך (עם הוצאת דביר)
אלסדייר מקינטאייר – מַעֲבָר למידה הטובה
ריינהולד ניבור – בני האור ובני החושך
קרל פופר – דלות ההיסטוריציזם
קרל פופר – החברה הפתוחה ואויביה
תומס פיין – שכל ישר
רוברט פילמר – פטריארכה
גוטלוב פרגה – כתב מושגים
מילטון פרידמן – קפיטליזם וחירות
ליאו שטראוס – הזכות הטבעית וההיסטוריה

הספרייה להגות דמוקרטית:

מיכאל אורן – שישה ימים של מלחמה (עם הוצאת דביר)
ג׳ון אליס – נגד הדקונסטרוקציה
פול ברמן – כוח והאידיאליסטים
אדריאן הייסטינגס – בנייתן של אומות
סמואל הנטינגטון – התנגשות הציביליזציות
מיכאל וולצר – לאומיות ואוניברסליזם
איב שארל זרקא – פרט נאצי בהגותו של קרל שמיט
תומס סואל – יסודות הכלכלה: מדריך לאזרח
תומס סואל – עימות בין השקפות
אלן פינקלקראוט – בשם האחר: הרהורים על האנטישמיות שבפתח
מרטין לותר קינג הבן ואחרים – אי־ציות ודמוקרטיה
הנרי קיסינג׳ר – דיפלומטיה
הנרי קיסינג׳ר – משבר: ניהול מדיניות החוץ במלחמת יום כיפור וביציאה מווייטנאם
ארווינג קריסטול – מחשבות על השמרנות החדשה
נתן שרנסקי – יתרון הדמוקרטיה

© כל הזכויות שמורות

ספריית לויתן — ספרי מופת בפילוסופיה

תומס הובס

לויתן

או

החומר, הצורה וההכוח של מדינה כנסייתית ומדינתית

עורך מנחם לורברבוים
תרגום אהרן אמיר

הוצאת שלם, ירושלים התש"ע

© כל הזכויות שמורות

Thomas Hobbes

LEVIATHAN

עורכת סדרה: יעל חזוני
עורכות לשון: מלכה בק ודורית בונה
הפקה: מרינה פיליפודי

© 2009
כל הזכויות של המהדורה העברית שמורות למרכז שלם
רחוב הצפירה 22א, ירושלים

עיצוב עטיפה: אריקה הלבני

Cover Picture: Frontispiece to "Leviathan or the Matter, Forme and Power of a Common Wealth Ecclesiasticall and Civil," 1651, by Thomas Hobbes (1588-1679) of Malmesbury (engraving). English School, 17th century. ASAP Images

הפצה:
מרכז שלם, רחוב הצפירה 22א, ירושלים
טל' 560-5500 (02), פקס 560-5511 (02)
E-mail: shalemorder@shalem.org.il
shalempress.co.il

ISBN **978-965-7052-36-5** **מסת"ב**
496-1044 דאנאקוד
Printed in Israel

© כל הזכויות שמורות

תוכן העניינים

מבוא מאת מנחם לורברבוים ט

לויתן

איגרת ההקדשה 3
ההקדמה 5

חלק א • על האדם

פרק א על החוש 9
פרק ב על הדמיון 11
פרק ג על השתלשלותם או מהלכם של דמיונות 16
פרק ד על הדיבור 21
פרק ה על התבונה והמדע 28
פרק ו על ההתחלות הפנימיות של תנועות רצוניות, שנוהגים לקרוא להן רגשות, ועל הדיבורים שבאמצעותם מבטאים אותן 35
פרק ז על תכליות השיח ופתרונותיו 45
פרק ח על המעלות שנוהגים לכנותן שכליות ועל החסרונות המנוגדים להן 48
פרק ט על הנושאים השונים של הדעת 57

© כל הזכויות שמורות

פרק י	על הכוח, הערך, היקר, הכבוד והכדאיות	**59**
פרק יא	על ההבדל בהליכות	**67**
פרק יב	על הדת	**74**
פרק יג	על המצב הטבעי של המין האנושי, מבחינת אושרם ואומללותם	**86**
פרק יד	על החוקים הטבעיים הראשון והשני, ועל החוזים	**91**
פרק טו	על חוקים אחרים של הטבע	**100**
פרק טז	על אישים, יוזמים ודברים מאונשים	**112**

חלק ב • על המדינה

פרק יז	על סיבותיה, היווצרותה והגדרתה של מדינה	**117**
פרק יח	על הזכויות של ריבונים באמצעות כינון	**121**
פרק יט	על הסוגים השונים של מדינה באמצעות כינון ועל ירושת הכוח הריבוני	**129**
פרק כ	על שליטה פטרנלית ועל שליטה אדנותית	**138**
פרק כא	על חירות הנתינים	**146**
פרק כב	על מערכות נתינות, פוליטיות ופרטיות	**155**
פרק כג	על משרתי הציבור של כוח ריבוני	**166**
פרק כד	על התזונה וההולדה של מדינה	**170**
פרק כה	על העצה	**176**
פרק כו	על חוקים מדינתיים	**183**
פרק כז	על פשעים, פטורים ונסיבות מקלות	**202**
פרק כח	על עונשים ותגמולים	**215**
פרק כט	על אותם הדברים המחלישים מדינה או מוליכים להתפרקותה	**222**
פרק ל	על תפקיד הנציג הריבוני	**232**
פרק לא	על מלכות האלוהים באמצעות הטבע	**245**

© כל הזכויות שמורות

חלק ג • על מדינה נוצרית

פרק לב	על העקרונות של פוליטיקה נוצרית	**257**
פרק לג	על מספרם של ספרי כתבי הקודש, קדמותם, היקפם, סמכותם ומפרשיהם	**262**
פרק לד	על הוראתם של רוח, מלאך והשראה בספרי כתבי הקודש	**272**
פרק לה	על ההוראה של מלכות אלוהים, של קדוש, מקודש וסקרמנט בכתוב	**284**
פרק לו	על דבר האלוהים, ועל נביאים	**292**
פרק לז	על נסים ושימושם	**306**
פרק לח	על ההוראה של חיי נצח, גיהינום, ישועה, העולם הבא וגאולה בכתוב	**313**
פרק לט	על הוראת המילה כנסייה בכתוב	**327**
פרק מ	על הזכויות של מלכות האלוהים, אצל אברהם, משה, הכוהנים הגדולים ומלכי יהודה	**329**
פרק מא	על התפקיד של מושיענו המבורך	**339**
פרק מב	על כוח כנסייתי	**345**
פרק מג	על מה שהכרחי לקבלת אדם למלכות שמים	**415**

חלק ד • על מלכות החשיכה

פרק מד	על חשיכה רוחנית מפני פירוש כוזב של הכתוב	**431**
פרק מה	על הדמונולוגיה, ושאר חפצי קודש של דת הגויים	**456**
פרק מו	על החשיכה של פילוסופיית הבל ומסורות אגדתיות	**477**
פרק מז	על טובת ההנאה הנובעת מחשיכה כזאת, ומי יוצא נשכר ממנה	**496**

סיקור וסיום **506**

© כל הזכויות שמורות

מונחון עברי-אנגלי 517

מונחון אנגלי-עברי 541

רשימת אמרות 561

מפתח מקורות 567

מפתח שמות 577

מפתח נושאים 586

© כל הזכויות שמורות

מבוא

מדינת ישראל לכודה בלפיתה של המצב התיאולוגי־מדיני. שאלת הלגיטימציה של המדינה, כלומר השאלה בדבר מקור סמכותה המדינית העליונה של הרשות הריבונית, מלווה את מדינת ישראל כצל במשך כל שנות קיומה. השאלה שָׁבה ועולה כקריאת תיגר תמידית על ריבונות המדינה, הן במסגרת הפולמוס שבין הלאומים, הן מצד בעלי השקפות אוניברסליסטיות, והן מהצד הדתי. יחד עם זאת, ביסודה אין הבעיה ייחודית לישראל. שורשיה בראשית המשגתה ועיצובה של המדינה המודרנית והיא באה לידי ביטוי במובהק בפעם הראשונה בספרו של תומס הובס, לויתן (1651).

הספר לויתן, כמו המלחמה הפלופונסית של תוקידידס (שהובס תרגם מיוונית), או הפוליטיאה של אפלטון, נכתב מתוך חרדתו של המחבר לנוכח שבירת הכלים המדיניים. הרקע המיידי לכתיבתו הייתה המצוקה שגרמה מלחמת האזרחים באנגליה. מלחמה זו התנהלה לסירוגין משעה שהנרי ה־8 (1491-1547) התנתק מהכנסייה ברומא בשנת 1534, ועד להמלכתו של ויליאם מאורנג׳ (1650-1702) בשנת 1689, וסיום החקיקה בדבר עליונות הפרלמנט בשנת 1701. תומס הובס (1588-1679) זכה לזקנה מופלגת וחזה מקרוב בפרקים מרכזיים של המלחמה המתמשכת על דמותה של הפוליטיאה האנגלית — במיוחד בנפילתו של צ׳רלס ה־1 (1600-1649) והוצאתו להורג, עלייתו של אוליבר קרומוול (1599-1658) לתפקיד ראש הרפובליקה ושיבתו של צ׳רלס ה־2 (1630-1685) למלכות בשנת 1660. בספרו מתמודד הובס עם שאלות היסוד של כינונה של החברה המדינית, ושל מקור הלגיטימיות המדינית והדתית של הריבון.

© כל הזכויות שמורות

שלא כמו תוקידידס, הובס הבין שלא די בניתוח ההיסטורי של המאורעות שהובילו להתפוררות החברה המדינית: יש צורך במדע מדיני חדש.[1] לויתן אמור להעניק לקוראיו את ידיעת "הכללים האמיתיים של הפוליטיקה"[2] — מתוך הבטה נכוחה, ריאליסטית, במצב הטבע האנושי — ובכך לשמש כתחליף לאוטופיה המדינית האפלטונית. אם ייכשל במשימתו, טוען הובס, לא יהיו דבריו אלא כדברי ההבל האפלטוניים. ואכן הספר נודע לשמצה בימיו, הן בקרב המלוכנים, הן בקרב הרפובליקנים, הן בכנסייה.[3] ועם כל זאת הוא הפך ברבות הימים לבסיס מכונן של תיאוריית ריבונותה של המדינה המודרנית, זו שקמה לתחייה מתוך כור המצרף של המלחמה על טיב משמעותם המחייבת של הדת והפוליטיקה בעיצוב חיי אנוש. המדינה שנוצרה מתוך הכור התיאולוגי־מדיני הזה היא במידה רבה דמות המדינה שירש העולם המודרני כולו, והעם היהודי בתוכו, והיא אשר מוצאת את ביטויה הסמלי, הלשוני והרעיוני בלויתן.[4]

הספר ומהדורותיו

הובס החל בכתיבת לויתן כנראה בראשית שנת 1649, כאשר שהה בגלות בצרפת, בעת שהמלך צ׳רלס ה־1 הוצא להורג. הובס ברח מאנגליה בנובמבר 1640 בחיפזון מבלי לארוז את חפציו, מפחד שיירדף בידי הפרלמנט הארוך בגין תמיכתו בריבונות אבסולוטית.[5]

לויתן הופיע בחנויות הספרים באנגליה באביב 1651. הוא נכתב בגרסה אנגלית אך גם בגרסה לטינית, שראתה אור באמסטרדם בשנת 1668 כחלק מהוצאת כל כתביו של הובס. מאז יצא הספר לאור במהדורות רבות. התרגום הנוכחי לעברית מבוסס על המהדורה האנגלית של לויתן שערך ריצ׳רד טַק.[6] מהדורת טק מיוסדת על שלושה מקורות עיקריים:

1. הגרסה הרגילה: גרסה שנדפסה שלוש פעמים במהלך המאה השבע־עשרה בשינויים קלים. נהוג לציין כל מהדורה על השינויים שבה על פי סימני בית ההוצאה: ׳הראש׳, ׳הדוב׳ ו׳הקישוטים׳. מהדורת ׳הראש׳ היא הראשונה מן המהדורות והטובה שבהן ועליה סמכו המהדירים המודרניים השונים.[7] כפי הנראה, מהדורת ׳הקישוטים׳ יצאה לאור בלונדון בשנת 1670, ומהדורת ׳הדוב׳ בהולנד ב־1680.

© כל הזכויות שמורות

2. מהדורה מיוחדת: תת־מהדורה מצומצמת וחגיגית של הגרסה הראשונה שהודפסה על דפים גדולים יותר מזו של מהדורת דפוס רגילה, שקו אדום שורטט בשוליהם. מהדורה זו עשויה מגיליונות הדפוס האחרונים של כל פורמט לפני שפורק, ועל כן היא כוללת את כל הגהות המחבר. מהדורה זו מסומנת להלן ובספר: ס׳.[8]
3. גרסת כתב היד: הובס דאג להכנת מהדורה מיוחדת שנכתבה על קלף בכתב ידו, כדי להגיש אותה למלך צ׳ארלס ה־2 בפריז בסוף 1651. הובס ביקש להקדיש את הספר למלך אך בקשתו נדחתה, בשל התערבותו של חברו של הובס אדוארד הייד, הלורד קלרנדון, וביקורתו על העמדות הדתיות המובעות בספר. לאחר נידויו מחצר המלך שב הובס לאנגליה של קרומוול. מהדורה זו של הספר שונה מהגרסאות המודפסות בנקודות ספורות, אך לעתים חשובות מאוד.

מהדורתו של טק מיוסדת על שילוב של מהדורת הראש עם ס׳, תוך ציון הסטיות המשמעותיות שבכתב היד. זו המהדורה המדויקת ביותר של לויתן בשפה האנגלית.

יחד עם זאת בולט חסר מרכזי (ותמוה מאוד) בחקר יצירתו של הובס: העדר מהדורה מסודרת המשווה בין הגרסה האנגלית לגרסה הלטינית של הספר. התרגום הצרפתי של פרנסואה טריקו נעשה תוך כדי השוואה בין המהדורות,[9] והשוואה חלקית מצויה אף במהדורתו האנגלית, החשובה מאוד, של אדווין קֶרְלִי.[10] במשך תקופת עבודתי על התרגום הנוכחי, הן הגרסה הלטינית[11] הן מהדורתו של קרלי לא משו משולחני.

שאלת היחס בין הגרסה הלטינית לאנגלית אינה פתורה, והיא נידונה במבואות למהדורות הנזכרות. הגרסה הלטינית הופיעה בדפוס אחרי האנגלית. יחד עם זאת, במהלך עבודתי על התרגום הנוכחי התברר לי כי בקטעים רבים ניכר כי האנגלית היא תרגום של הלטינית, כפי שזו מצויה בידינו. במקומות אלו הובס מרחיב מעט באנגלית כדרך מתרגם המסביר את הכתוב, ואילו הלטינית באותם מקומות קצרה ודחוסה יותר. קשה להניח שהובס קיצר במקומות אלו את האנגלית. ייתכן כי על אף שהמהדורה הלטינית הופיעה בדפוס לאחר האנגלית, בכל זאת הייתה בפני הובס גרסה כלשהי של הספר בלטינית בעת שעבד על האנגלית. אך ברור הוא כי לא נוכל להכריע בשאלה זו ללא מהדורה ביקורתית משווה שלמה שתנהיר את המטרות של המהדורות השונות ותבחין בין קהלי היעד שלהן.[12] יתר על כן, וכפי שיתברר להלן, ייתכן שבמקומות שונים הובס יצר במכוון הבדלים של ממש בין הגרסאות. לא זו בלבד שהגרסאות השונות

© כל הזכויות שמורות

כוללות חומרים שונים אלא גם במקומות שבהם הגרסאות לכאורה מקבילות הניסוח האנגלי עשוי להתפרש באופן אחר מהלטינית. לכן, עצם הניסוח הלטיני לא די בו כדי להכריע לגבי משמעות הנוסח האנגלי.

המהלך הטיעוני של הספר

משנתו המדינית של הובס היא חלק מעיונו הכללי בטבע האדם וביסודות המדע. לויתן מציג אפוא משנה הגותית רחבה. בדברים הבאים נשרטט רק את ראשי הפרקים של טיעון־העל של הספר בשאלות מניעיה של ההתאגדות המדינית, הלגיטימציה והסמכות של הריבון, החוזה החברתי ויחסי הדת והמדינה.

המדע המדיני הקלאסי ביקש לעגן את הלגיטימציה של המסגרת המדינית בטבע. תפיסתו של הובס הפוכה: המצב המדיני מוצג בספר כיציאה ממצב הטבע, וכמצב מנוגד לו. במצב הטבע נקלעים בני אדם בהכרח למלחמה של הכל בכל. על כן חייו של האדם במצב הטבע הם "חיי בדידות, דלים, מאוסים, חייתיים וקצרים".[13] תפיסתו של הובס היא נקודת ציון חשובה בהתפתחות התודעה המודרנית בכך שהיא מעמידה את האדם אל מול הטבע, ומכוננת את תפיסת הריבונות האנושית כנגדו. האידיאולוגיה הטכנולוגית המשעבדת את הטבע לרצון האדם נגזרת בסופו של דבר מטענת ריבונות זו. המצב המדיני מועמד כאן לעומת הטבע, ובמילים אחרות התרבות עומדת מול הטבע.[14]

האם מצב הטבע התקיים אי פעם בתולדות האדם? לדעתי אין הכרח לומר כך. אין ספק שהובס סבור כי יש רגעים בהיסטוריה האנושית שבהם מגיעים בני אדם למצב שאין להגדירו אלא כמצב הטבע. כך למשל ברגעי התפוררותה של מדינה במלחמת אזרחים, המלחמה הפנים־מדינתית המכלה אותה. אך ניתוח ההיסטוריה הקונקרטית של המדינה אינו הדבר החשוב בעיני הובס כאן. דיונו בלויתן נועד לעצב כעין גניאולוגיה של המדינה. כלומר, לויתן עסוק בחישופם ובעיצובם של מצבי התודעה ההופכים את המצב המדיני להכרחי לקיום האנושי ולשגשוג המין האנושי. על בסיס ניתוח זה מבקש הובס להציע תפיסה שתשריין את הלגיטימציה של הסמכות הריבונית. מצב הטבע הנו אפוא בעיקרו תבנית עיונית שנועדה לאפשר את ניסוי המחשבה ההיוריסטי האמור להמחיש לנתינים עד כמה שברירי הקו המבחין בין סדר לתוהו. אותם אירועים היסטוריים שבהם חברה מדינית ממשית מתכלה מעצימים את חשיבותה של התבנית ההיוריסטית.

© כל הזכויות שמורות

© כל הזכויות שמורות

© כל הזכויות שמורות

לידידי המכובד ביותר
מר פרנסיס גודולפין איש גודולפין

אדוני הנכבד,

אחיך הדגול ביותר, מר סידני גודולפין,[1] בעודו בחיים, הואיל להחשיב מעט את מחקריי, גם העתיר עליי, כידוע לך, עדויות ממשיות לדעתו הטובה, שגדולות היו כשלעצמן, וגדולות כפליים בשל אישיותו הנערכת. שהרי אין לך מעלה המטה אדם לשירות האל או לשירות ארצו, לחברה המדינית או לידידות פרטית, שלא באה לידי גילוי בשיחו, לא כדבר שנרכש מתוך כורח ולא כהעמדת פנים לפי המקרה, אלא כדבר הטבוע בו ומאיר מתוך מבנה היסוד הנדיב של טבעו. ולכן מתוך כבוד והכרת טובה כלפיו, ומתוך מסירות לך עצמך, הריני מקדיש לך בענווה, עיון זה שלי על המדינה. איני יודע איך יקבל אותו העולם, גם לא את ההשלכות על אלה שלכאורה ימצא חן בעיניהם. שכן בדרך המוקפת מצד אחד בנאבקים בעד חירות גדולה מדיי, ומן הצד השני בנאבקים בעד סמכות יתרה, קשה לעבור בין ריכוזי הכוחות בלא להיפצע. אך עם זאת סבורני שגינוי החתירה לקידום הכוח המדינתי לא צריך לבוא מצד הכוח המדינתי; וכשאנשים

---

1. סידני גודולפין (1610-1643) עזב את תפקידו כחבר פרלמנט של המפלגה הרויאליסטית כדי להצטרף לצבאו של המלך צ׳רלס ה־1 בקורנוול. סידני נהרג בהתכתשות בדבון והוא הוריש להובס, שהיה ידידו מלפני המלחמה, £200. הובס מתאר שוב את מעלותיו להלן ב״סקירה וסיום״ (507). כאות הוקרה הקדיש הובס את הספר לאחיו של סידני, פרנסיס גודולפין (1605-1667), שהיה המושל של איי סילי בתעלת למנש מטעם המפלגה הרויאליסטית.

© כל הזכויות שמורות

פרטיים מגנים אותו, הם קרוב לוודאי אינם מצהירים בכך שלדעתם אותו כוח גדול הוא מדיי. ולבד מזאת, אינני מדבר על האנשים, כי אם — במופשט — על כס השלטון (בדומה לאותם יצורים תמימים וחסרי פניות בבירת רומא, אשר בשאונם גוננו על יושביה שמבפנים לא משום שהיו מי שהיו אלא משום ששם היו), וחושבני שאינו פוגע באיש, לבד מאלה שבחוץ, או באלה מן הנמצאים בפנים (אם יהיו כאלה) המצדדים בם. יותר מכל עלולים אולי לפגוע אי אלה טקסטים מכתבי הקודש שציטטתי למטרה השונה מזו שאחרים מייעדים להם בדרך כלל. אלא שעשיתי זאת בהכנעה הראויה, וגם (לצורך הנושא שלי) מתוך הכרח; שהרי אלה הם הביצורים הקדמיים של האויב, אשר מהם יוצאים הם לתקוף את הכוח המדינתי. אם למרות זאת תמצא שבדרך כלל דנים את עמלי לגנאי, אנא פטור עצמך, ואמור שאני אדם האוהב את דעותיו שלו וחושב שכל היוצא מפיו אמת הוא, שכיבדתי את אחיך ומכבד אני אותך, ומתוך כך הרהבתי להתעטר בתואר (שלא בידיעתך) אדוני, להיות, כפי שהנני,

עבדך הנכנע ביותר ומשרתך המסור ביותר,

תומס הובס

פריז, 25/15 באפריל 1651[2]

2. התאריך היוליאני שנהג אז באנגליה הקדים בעשרה ימים את הלוח הגרגוריאני שנהג בשאר ארצות אירופה.

© כל הזכויות שמורות

ההקדמה

[1] את הטבע (האומנות שבאמצעותה יצר אלוהים את העולם ובאמצעותה הוא מושל בו) מחקָה, כבעוד דברים רבים כל כך כן גם בזה, אומנותו של האדם, עד כדי כך שהיא יכולה ליצור בעל חיים מלאכותי. שהרי החיים אינם אלא תנועה של אברים, שתחילתה באיזה חלק עיקרי שבתוכם, ומדוע זה לא נאמר שכל האוטומטים (מכונות המניעות עצמן בקפיצים ובגלגלים בדומה לשעון) יש להם חיים מלאכותיים? שהרי הלב מהו אם לא קפיץ; והעצבים מהם, אם לא מיתרים; והמִפרקים מהם אם לא גלגלים המאפשרים תנועה לגוף כולו, כמו שעלה במחשבתו של האומן? אלא שהאומנות מרחיקה לכת עוד יותר, בחקותה אותה יצירה רציונלית ומופלאה ביותר של הטבע, האדם. שהרי מכוח האומנות נוצר אותו לְוִיָתָן[1] גדול הקרוי מדינה[2] (ובלטינית סִיוִיטָס), שאינו אלא אדם מלאכותי, שאמנם גדול הוא בקומתו ובעוצמתו מן האדם הטבעי אשר להגנתו ולהצלתו נועד, ואשר בו הריבונות היא נשמה מלאכותית, באשר היא מעניקה חיים ותנועה לגוף כולו; השופטים, ושאר פקידי המשפט וההוצאה לפועל, הם מִפרקים מלאכותיים; השכר והעונש (המחברים כל מפרק ואבר אל כס הריבונות ומניעים אותם למלא את חובתם) הם העצבים, הממלאים אותו התפקיד בגוף הטבעי; העושר והנכסים של כל

---

1. השם המפורסם של ספרו של הובס לקוח מספר איוב, פרק מא, ובייחוד משני הפסוקים האחרונים.

2. במקור שני שמות: "a common-wealth, or state".

© כל הזכויות שמורות

האברים הנפרדים הם העוצמה; סָלוּס פּוֹפּוּלי (ביטחון העם) הוא עיסוקו; היועצים, המביאים לפניו כל דבר שהוא צריך לדעתו, הם הזיכרון; היושר והחוקים הם תבונה ורצון מלאכותיים; הרמוניה היא בריאות; מרי הוא חולי, ומלחמת אזרחים היא המוות. ולבסוף, הרי ההסכמים והבריתות שעל ידיהם נעשו בתחילה חלקי הגוף הפוליטי הזה, ועל ידיהם צורפו ונתחברו, דומים הם לאותו צו "יהי", או לאותו "נעשה אדם", כדבר אלוהים בבריאה.

[2] כדי לתאר את טבע האדם המלאכותי זה, אתבונן

ראשית, בחומר שלו ובאומן; ושני אלה הלא הם האדם.

שנית, כיצד ומכוח אילו בריתות הוא נעשה; מהן זכויותיו, ומהו כוח צודק או סמכותו של ריבון; ומה הדבר המשמר אותו או מפוררו.

שלישית, מדינה נוצרית מהי.

ולבסוף, מלכות החשיכה מהי.

אשר לעניין הראשון, יש מימרה שבאחרונה מרבים לנצלה לרעה, שאין החכמה נרכשת בקריאה בספרים אלא בקריאה בבני אדם. לפיכך כל האנשים ההם, שרובם אינם יכולים להביא ראיה אחרת לחכמתם, ששים מאוד להראות מה שחושבים הם לקרוא בבני האדם, וזאת יעשו בביקורת מרושעת האחד כלפי האחר, איש מאחורי גבם של רעיו. אך יש עוד מימרה שאין מבינים אותה באחרונה, שהודות לה יכולים היו לקרוא באמת זה את זה, לו אך טרחו בכך, והיא האומרת נוֹסְקֶה טֶה אִיפְּסוּם, "קרא את עצמך". וכאן לא הייתה הכוונה, כמקובל כיום, להאיר פנים להתנשאותם הברברית של בעלי הכוח על הנחותים מהם, גם לא לעודד אנשים מדרגה נמוכה להעז פנים כלפי מי שטוב מהם, אלא ללמדנו שבשים לב לדמיון בין מחשבותיו ורגשותיו של אדם ובין מחשבותיהם ורגשותיהם של אחרים, כל מי שיסתכל בתוכו פנימה, ויתבונן מה הוא עושה כשהוא חושב, סובר, מְחָשֵׁב, מקווה, מפחד וכן הלאה, ועל איזה יסוד, הרי מתוך כך יקרא וגם ידע מה מחשבותיו ורגשותיו של כל אדם אחר במקרים דומים. מדבר אני על הדמיון ברגשות, שזהים הם אצל כל בני האדם: תשוקה, פחד, תקווה וכן הלאה — ולא על הדמיון בין מושאיהם של הרגשות, שהם הדברים שאליהם אנו משתוקקים, מהם מפחדים, ואליהם מקווים. שהרי אלה משתנים הם לפי מבנהו האישי וחינוכו המסוים של כל אדם; וכה קל להעלימם מידיעתנו עד שרק בוחן הלבבות יוכל לקרוא את האותיות שבלב אדם, אותן האותיות שניטשטשו ונתערבבו בשל תורות מטעות, שקריות, מזויפות ומוטעות. אמנם יש ונגלה את תכניותיהם של בני אדם על פי מעשיהם, אולם אם

© כל הזכויות שמורות

נעשה כן בלי להשוותם למעשינו ובלי להבחין בכל הנסיבות העשויות לשנות את טיבו של המקרה, הרי נהיה כמפענחים צופן מבלי מפתח, ועל הרוב ניתפס לטעות בשל אמון־יתר או בשל חוסר אמון, בה במידה שהקורא בנפש זולתו הוא עצמו אדם טוב או רע.

אבל כל כמה שיצטיין אדם לקרוא בנפש זולתו לפי פעולותיו יסייע לו הדבר רק לגבי מכריו, והללו אך מעטים הם. מי שאמור למשול באומה שלמה חייב לקרוא בנפש עצמו, לא אדם פרטי זה או אחר, אלא את מין האדם; וזה, כל כמה שיקשה הדבר, קשה יותר מאשר ללמוד כל לשון או מדע, ובכל זאת, משעה שאציג בכתב את קריאתי שלי, בצורה סדורה ומובחנת, לא יוצרך זולתי לשום טרחה נוספת אלא להתבונן ולבדוק אם יוכל למצוא כזאת גם בו בעצמו. שכן דוקטרינה מסוג זה לא תוכח באופן אחר.

© כל הזכויות שמורות

פרק יג

על המצב הטבעי של המין האנושי, מבחינת אושרם ואומללותם[80]

על פי הטבע בני האדם שווים

הטבע עשה את בני האדם כה שווים ביכולות הגוף והנפש עד שאם גם לפעמים יימצא כי אדם אחד חזק בגופו או זריז בנפשו יותר מאחר, הרי אם נחשב את הכל יחד אין בין אדם לאדם הבדל ניכר כדי כך שיוכל אדם אחד להסתמך עליו על מנת לטעון לאיזה יתרון שלא יוכל גם האחר להתיימר בו טוב כמוהו. כי באשר לחוזק הגוף, הרי גם החלש ביותר חזק מספיק להרוג את החזק ביותר, אם במזימות סודיות ואם בהתאגדות עם אחרים השרויים באותה סכנה יחד עמו.

ואשר ליכולות הנפשיות, מוצא אני בקרב בני אדם שוויון העולה אפילו על זה שבחוזק (אם נתעלם מן האומנויות המיוסדות על מילים, ובפרט מהכושר להתקדם על פי כללים כלליים וחסיני טעות הקרויים 'מדע', שהוא נחלתם של מעטים בלבד, וביחס לדברים מעטים, לפי שאין הוא יכולת נתונה מלידה, וגם אינה נרכשת (כפיקחות) בשעה ששימת לבנו נתונה לדבר אחר). שהרי הפיקחות אינה אלא ניסיון, שזמן שווה מעניק במידה שווה לכל בני האדם באותם הדברים שהם שוקדים עליהם במידה שווה. [61]

שוויון כזה אולי ייראה דבר שלא ייאמן, אך רק משום שכמעט לכל אחד היוהרה והדעה בדבר חכמתו שלו, וכל בני האדם סבורים שחכמתם עולה כמה מונים על זו של ההמונים – דהיינו, כל בני האדם מלבדם, ומלבד עוד מתי מספר שאותם הם מאשרים בשל פרסומם או משום שדעותיהם תואמות את דעתם. שהרי זה טבעם של בני אדם, שכל כמה שיודו אולי כי רבים עולים עליהם בחריפות, או בעוז הביטוי, או בלמדנות, קשה להם להאמין כי אמנם יש רבים שהם חכמים כמותם. שהרי את חריפות שכלם רואים הם מקרוב ואילו את זו של אנשים אחרים רואים הם מרחוק. אך דבר זה מוכיח דווקא שבנקודה זו בני אדם שווים יותר משאינם שווים. כי ברגיל אין לך סימן מובהק לחלוקה שווה של דבר כלשהו יותר מכך שכל אדם חש סיפוק בחלקו.

---

80. במהדורה הלטינית הכותרת היא De Conditione Generis Humanis, Quantum Attinet ad Feliciatem Praesentis Vitae, "על מצב האנושות מבחינת אושרם בחיים הנוכחיים".

© כל הזכויות שמורות

שוויון זה בסגולות מצמיח תקווה שווה להשגת תכליותינו. ולכן אם שני אנשים חושקים באותו הדבר, ובכל זאת אי־אפשר להם ליהנות בו יחדיו, הם נעשים אויבים. ובדרכם אל תכליתם (שעיקרה הוא שימור קיומם שלהם, אך לפעמים אינה אלא עניין של התענגות בלבד), הם משתדלים להשמיד או להכניע זה את זה. ומתוך כך נוצר [המצב] שבמקום שבו אין לו לפולש לפחד אלא מפני כוחו הבודד של אדם אחר, והוא נוטע, זורע, בונה או שוכן כבוד בביתו, מסתבר שניתן לצפות שיקומו אחרים ובעוצמה מאוחדת ינשלו אותו ויקפחו לא רק את פרי עמלו כי אם גם את חייו, או את חירותו. והפולש שוב הוא בסכנה דומה מאחר.

השוויון מנביע חוסר אמון

ובמצב זה של חוסר אמון הדדי אין לשום אדם דרך נבונה יותר להבטיח את עצמו מאשר השתלטות מקדימה, דהיינו בחוזק יד או בתחבולות ערמה לשלוט על גופם[81] של אנשים רבים ככל אשר יוכל, ולמשך זמן כזה, עד שלא יראה שום כוח אחר גדול דיו לסכנו. והרי אין זה אלא מה שדורש שימור קיומו עצמו, ובדרך כלל מתירים אותו. ועוד, באשר ישנם כאלה המתענגים מההתבוננות בכוחם הם במעשי כיבוש, שהם מרחיבים אותם מעבר לדרוש לביטחונם, הרי שאחרים, שלולא כן היו בשמחה מסתפקים בחיים של נחת בגבולות צנועים, אם לא יגדילו את כוחם בפלישה, הרי לאורך זמן לא יוכלו להתקיים בהתגוננות בלבד. וכתוצאה מכך, באשר הגברה כזאת של השליטה בבני אדם [אחרים] נחוצה לשמירת קיומו של אדם, מן הדין שתותר לו.

חוסר אמון מנביע מלחמה

ושוב, אין בני אדם מוצאים להם תענוג (אלא אדרבה, מידה רבה של צער) בהתחברם יחד, מקום שאין שום כוח המסוגל להטיל את מוראו על כולם. שהרי כל אדם מצפה לכך שחברו יעריך אותו כפי שהוא עצמו אומד את שוויו. ובהתגלות סימנים כלשהם לבוז, או להפחתת ערך, הוא שואף באופן טבעי, ככל שיעז (ובקרב אלו שאין להם כוח כללי לשמרם כולם שקטים, די בזה כדי שישמידו זה את זה), לסחוט מהבזים לו שווי גדול יותר על ידי שיזיק להם, וכן גם מאחרים — באמצעות הדוגמה.

כך שבטבע האדם אנו מוצאים שלוש סיבות עיקריות למריבה. ראשית — תחרות; שנית — חוסר אמון; שלישית — גיאיון.

---

81. persons.

© כל הזכויות שמורות

הסיבה הראשונה מניעה בני אדם לפלוש למען הבצע; השנייה — למען הביטחון; והשלישית — למען המוניטין. הראשונים משתמשים באלימות כדי לעשות עצמם אדונים לגופם של אנשים אחרים, לנשיהם, לילדיהם ולנכסיהם; השניים, כדי להגן עליהם;[82] והאחרונים, בשל דברים של מה בכך, כגון מילה, חיוך, דעה שונה, או כל סימן אחר לפיחות ערך, בין במישרין כלפי גופם ובין בעקיפין כלפי שארי בשרם, ידידיהם, אומתם, משלח ידם או שמם. [62]

גלוי אפוא הדבר, שבזמן שבני אדם חיים בלי כוח כללי שישמרם כולם יראים, הריהם באותו מצב הקרוי מלחמה, ומלחמה כזו של כל אדם כנגד כל אדם. שהרי מלחמה אין עניינה קרב או פעולת לחימה בלבד, אלא משך זמן שבו הרצון להתנגש בקרב ידוע די הצורך. את רעיון הזמן יש להבין אפוא כבטבע המלחמה, כשם שהוא בטבע מזג האוויר. כי כמו שטבעו של מזג אוויר גרוע אינו מסתכם בממטר אחד או שניים אלא בנטייה לכך ימים רבים רצופים, כך טבע המלחמה אין עניינה לחימה בפועל כי אם נטייה נודעת לכך משך כל הזמן שבו לא הובטח היפוכה. כל זמן אחר הוא שלום. מחוץ למצבים המדינתיים קיימת מלחמה תמידית של הכל בכל

לפיכך כל אותן תוצאות הנלוות לזמן מלחמה, שבה כל אדם אויב לכל אדם, נלוות גם לזמן שבו אנשים חיים ללא כל ביטחון אחר פרט לזה שיוכלו לספק להם חוזק וכושר המצאתם. במצב כזה אין מקום לחריצות, שהרי פריה של זו אינו מובטח, וכתוצאה מכך אין עיבוד[83] של האדמה; אין ניווט [של כלי שיט], ואין שימוש במצרכים שאפשר לייבאם בדרך הים; אין בנייה מרווחת; אין כלים להוביל ולהעביר דברים המצריכים עוצמה רבה; אין ידיעה על אודות פני הארץ; אין מונים את הזמנים, אין אומנויות, אין ספרות, אין חברה; והגרוע מכל, פחד מתמיד וסכנה מתמדת מפני מוות אלים; וחייו של אדם הם חיי בדידות, דלים, מאוסים,[84] חייתיים[85] וקצרים. טרדותיה של מלחמה כזאת

אולי משונה יהיה הדבר בעיני אדם שלא שקל את הדברים האלה היטב, שככה מפורר הטבע את חברת בני האדם ועושה אותם מוכנים לפלוש

---

82. הדחיסות הלשונית במקור. שיעור המשפט הוא שהאנשים מהקבוצה השנייה משתמשים באלימות על מנת להגן על גופם של אנשים אחרים (ושל נשיהם וילדיהם) ועל נכסיהם.

83. culture. 'תַּרְבּוּת'. ראה מילון מונחים.

84. nasty. ובמהדורה הלטינית indiga. ייתכן גם לפרש מטונפים או חסרי ערך.

85. brutish. המילה brute משמעה חַסַר תבונה כמו בביטוי brute beasts, ואליהן משווה הובס להלן בפרק כו, עמ' 187 שוטים וילדים שאינם יכולים להבין את החוק ולכן אינם מצווים בו.

© כל הזכויות שמורות

ולהשמיד זה את זה, ומתוך שלא יסמוך אפוא על היסק זה מרגשות, יחשוק אולי לאשררו מתוך הניסיון. יתבונן אפוא בעצמו בצאתו לדרך, שהוא מתחמש ומבקש לו בני־לוויה, וכאשר ילך לישון הוא נועל את דלתותיו, ואפילו בהיותו בביתו הוא נועל את תיבותיו, וזאת בשעה שהוא יודע כי יש חוקים, ויש פקידי ציבור חמושים שייפרעו על כל פגיעה שתבוא לו. מה דעתו על יתר הנתינים, עמיתיו, כשהוא רוכב חמוש? ועל עמיתיו האזרחים כשהוא נועל את דלתותיו? ועל בניו, ומשרתיו, כשהוא נועל את תיבותיו? וכי אין הוא מטיח אשמה בפעולותיו אלה כלפי המין האנושי כשם שאני עושה במילותיי אלה? אבל אף לא אחד מאתנו מאשים בכך את טבע האדם. תשוקותיו של אדם, ושאר רגשותיו, הם כשלעצמם אינם חטא. וכך אין גם הפעולות הנמשכות מאותם רגשות כל עוד לא ידעו על חוק האוסר אותם. וזאת אין הם יכולים לדעת לפני שייעשו חוקים. וגם אין שום חוק יכול להיעשות עד אשר יסכימו ביחס לאישיות שתעשה אותו.

ניתן אולי לחשוב שמעולם לא היה זמן כזה, ולא היה מצב מלחמה כזה. וגם אני מאמין שמעולם לא היה כך באופן כללי ברחבי העולם כולו; אבל יש הרבה מקומות שבהם חיים כך כיום. הנה לעמים הפראים אשר [63] בהרבה מקומות באמריקה אין שום ממשל כלל, להוציא את הממשל של משפחות קטנות שאצלן ההרמוניה תלויה בתאווה טבעית, והם חיים כיום באותן הליכות חייתיות כפי שאמרתי קודם. על כל פנים, ניתן לתפוס את הליכות החיים שיתקיימו אילולי היה איזה כוח כללי לפחד ממנו, מהליכות החיים של אנשים שעד כה חיו בשלטונו של ממשל מלא שלום, בשקיעתם למלחמת אזרחים.

אך אפילו לא היה מעולם זמן כלשהו שבו היו אנשים כפרטים[86] במצב של מלחמה האחד כנגד האחר, הרי בכל הזמנים, מלכים, ואישים בעלי סמכות ריבונית, שרויים בקנאה מתמדת, במצב ובהתייצבות של גלדיאטורים, בגלל עצמאותם. את נשקם הם מכוונים זה אל זה, ואת עיניהם הם נועצים זה בזה — וכוונתי כאן למבצרים, לחילות המצב ולתותחים שבסַפָּר

כאשר המילה מתייחסת לבני אדם משמעה כבדות, טמטום, חושניות. התואר brutish יכול להתפרש בשני הכיוונים כחייתי, או כחסר תבונה וחסר משמעות. ואכן בפרק יז, עמ׳ 120, המילה האנגלית התואמת את נוסח המהדורה הלטינית bruta היא irrational. יצוין כי בפרק מו, עמ׳ 477, טוען הובס שגם חיות חסרות תבונה יש בהן פיקחות.

86. particular.

© כל הזכויות שמורות

ממלכותיהם, ולמרגלים התרים בלי הרף את שכניהם; וזוהי התייצבות של מלחמה. אך הואיל ובכך הם תומכים בחריצות של נתיניהם, אין נגררת מכך האומללות המתלווה לחירות של אנשים כפרטים.

אחת המסקנות המתלוות למלחמה זו של כל אדם נגד כל אדם היא ששום דבר אינו יכול להיות[87] בלתי צודק. הרעיונות של נכון ולא נכון, צדק ואי־צדק, אין להם מקום שם. במקום שאין כוח כללי אין חוק, ובמקום שאין חוק אין אי־צדק.[88] עוצמה ומִרמה הן שתי המעלות העיקריות במלחמה. צדק ואי־צדק אינם מיכולות הגוף או הנפש. אילו היו, אפשר היה שיימצאו גם באדם שהיה לבד בעולם, כמו גם חושיו ורגשותיו. אלו הן תכונות המתייחסות לאנשים בחברה, לא בבדידותם. מסקנה נוספת המתלווה לאותו המצב היא שאין בעלות ואין שלטון,[89] אין ׳שלי׳ ו׳שלך׳ מובחנים: יש לו לכל אדם רק מה שיוכל להשיג, ורק כל זמן שיוכל לשמרו. עד כאן באשר למצב החולני שהאדם נתון בו בפועל מהטבע גרידא, אך עם האפשרות לצאת ממנו, המורכבת בחלקה מרגשותיו ובחלקה מתבונתו.

במלחמה כזאת, אין דבר שהוא בלתי צודק

הרגשות המטים אנשים לשלום

הרגשות המטים אנשים לשלום[90] תשוקה לדברים ההכרחיים לחיי רווחה, ותקווה להשיגם בחריצותם. והתבונה מציעה עיקרי שלום נוחים, שאפשר למשוך בני אדם להסכמה עליהם. עיקרים אלה הם הקרויים גם חוקי הטבע, ועל אלו אדבר ביתר פירוט בשני הפרקים הבאים.

---

87. במהדורה הלטינית dicendum sit unjustum, כלומר, ״להיקרא בלתי צודק״.

88. משפט זה חסר במהדורה הלטינית.

89. no propriety, no dominion. וראה לעיל פרק יא, עמ׳ 72, הערה 50.

90. are feare of death. אך במהדורה הלטינית כתוב sunt metus, praesertim vero metus mortis violentae, כלומר, ״הוא הפחד, וראש וראשון להם הפחד ממוות אלים״.

© כל הזכויות שמורות

מפתח מקורות

תנ"ך

בראשית

א:ב 274, 440
א:טז 444
א:כא 440
ב:ז 276, 283, 440
ב:יז 313, 1147
ג:ה 144
ג:כב 313
ה:כד 316, 446
ו:ד 319
ח:א 275
ט:טו 440
י:ב:ו 264
יב:ז 299
טו:א 299
טז:ז 279
יז:ז, ח 285
יז:י 199
יח:א 299
יח:יח-יט 200, 330
יח:יט 395
יט:א 299
יט:י-יב 280
יט:יג 280
כ:ג 299
כ:ז 296
כא:יז 299
כב:יא 299
כב:יב 280
כו:כד 299
כח:יב 280, 299
לא:א 472
לא:יא 280
לא:יג 280
לב:א 299
מ:יג 294
מא:לח 275
מח:יד-טו 385

שמות

ג:ב 299
ד:א 308
ד:טז 296
ד:לא 308
ד:מא 308
זיא, כב 310
ח:ג 310
י:כג 320

© כל הזכויות שמורות

יד:יט, כד 280
טו:כ 297
יח:א-כז 303
יט:ה-ו 286
יט:ו 290
יט:יב-כג 200
יט:יב 333
כ:א, ב 294
כ:ג 235, 365
כ:ד 365, 468, 472
כ:ג-יג 178
כ:יד 202
כ:טז 143, 200
כ:יח-יט 331
כ:יט 366
כד:א-ב, ט-י 332
כח:ג 54, 275
כח:ל 395
כט:י, טו 385
לא:ג-ה 275
לב:א-ב 84
לב:ב-ד 472
לב:כח 511
לג:ב 280
לג:יא 300
לג:יד 281
להּ:לא 275
מ:א-לג 444

ויקרא

א:ד 385
ח:יד 385
ט:כב 386
טז:א-כט 339
כד:יא-יב 511
כד:יד 385

במדבר

ז:פט 512
ח:י 385
יא:א-לא 404
יא:טז 334
יא:יז 276
יא:כה 54, 302
יב:א-טז 332
יב:ו-ח 299, 301
טז:ג 333
יח:כ 379
כא:יד 264
כה:ו-ז 511
כז:כא 334
כז:כג 385
להּ:ל 511

דברים

יא:כז 264
יא:יט-כ 141
יב:כג 440
יג:א-ה 260, 304-305
יג:ב 300
יג:ד 260
יג:ז, ח 511
יז:א-כ 363, 412
יז:ד-ו 511
יז:ח-י 334
יז:יב 397
יז:יח 367
יח:יד 80
יח:יח 344
יח:כא-כב 261
יח:כב 80
כא:יח 512
כז:א 367
ל:יא 296
לא:ט 264
לא:י 481
לא:יב 189
לא:כו 265, 367
לד:ו 264
לד:ט 277, 346, 367

© כל הזכויות שמורות

יהושע

ד:ט 265
ה:ט 265
ז:טז 303
ז:כו 265
ח:כט 265
יא:יג 213
יג:יג 265
יד:יד 265
טו:סג 265
יח:י 303

שופטים

א:כא, כו 265
ב:ז 84, 260
ב:י 335
ב:יא 84
ג:י 275
ו:כד 265
ו:לד 275
י:ד 265
יא:כט 275
יא:כט-מ 149
יג:כה 275
יד:ו 275
טו:יט 265
יז:ו 265
יח:ל 265

שמואל א

ה:ה 265
ז:יג, טו 265
ח:א-כב 362
ח:א-ג 84
ח:ה 335
ח:ז 287
ח:יא-יז 143
ח:כ 143
י:ה-ו 296
יא:ו 275
יב:יב 288
יג:ט 301
יד:יח, יט 301
יד:לט 323
יד:מג 303
טו-טז 337
טז:יג, יד 303
יח:י 298
יט:כ 276
כג:ב, ט 301
כד:ו 144
כז:ו 265
כח:ז-יט 297
ל:כה 265

שמואל ב

א:יב 450
ג:לה 450
ו:ד, ח 265
כב:ג 323

מלכים א

ב:כו 406
ב:כז 301, 336
ג:ט 144
ג:טו 300
ח:א-סה 336, 387, 445
ח:סד 445
ט:יג, כא 266
יב:א-לג 338
יב:יט 266
יג:א-לב 259
יד:יט 292
יד:כו 367
יד:כט 298
טו:ז 266
יח:לו 294
כב:א-נא 259, 303
כב:כד 276

© כל הזכויות שמורות

מלכים ב

ב:יא 316
ב:ככ 266
ה:יז-יח 351
ח:ככ 266
ט:יא 55
י:כז 266
יא:א-כא 415, 441
יג:ה 323
יד:ז 266
יד:יט 266
יד:כט 266
טו:ז 266
טו:לא 266
טז:ו 266
יז:כג, לד, מא 266
יח:ד 471
כ:טז-יט 338
כב:א-כא 336
כב:ח 265
כג:א-לז 320
כג:א-ג 265

ישעיה

ה:יד 503
יא:ב-ג 275
יד:א 503
יד:ט 319
כד:כג 288
לג:כ-כד 323
מד:יג 466
נג:ד, ו, ז, ח, יא 340
נה:א 370
סו:כ-ככ 342
סו:כד 321

ירמיה

יד:יד 304
יז:טו 294
כג:טז 304
לא:כג 296

יחזקאל

א:כ 276
ב:ב 276
יב:כח 294
יד:יד 266
כ:לג, לז 288

תרי-עשר

יואל

ג:א 283, 300
ג:ג-ה 325

עובדיה

א:יז 325

מיכה

ד:ז 288

זכריה

ז:יב 300
יג:ח-ט 424, 452-453

תהילים

יד:א 102
טז:י 316
לד:טו 92
לו:לא 296
לז:א-מ 450
לח:ב 450
נא:ו 149
נא:טז 439, 445
נג:ב 102
סו:יב 450
עג:א-ג 248

© כל הזכויות שמורות

פב:ו 235
צד:ט 298
צז:א 246
צט:א 246
קה:יט 294
קכו:א-ו 267
קלג:ג 314
קלז:א-ט 267

משלי

ז:ג 189
יט:יז 456
כא:טז 319

איוב

יד:א-כב 316, 446
כו:ה 319
כז:ג 276
לח:ד 248
מא:לג-לד 5

שיר השירים

א:א 267

רות

א:א 265

הברית החדשה

מתי

2:3 289, 390
11:3 453
16:3 281
1:4 277, 460
17:4 289, 390
19:4 349
17:5 369

קהלת

א:א 267
ג:יט, כ-כא 446
ד:ב-ג 446-447
ט:ה 447
יב:ז 446

אסתר

ו:ז-יא 62

דניאל

יב:א 281
יב:ב 321

דברי הימים א

ד:מא 266
ה:כו 266
כו:ל, לב 336
כט:כט 226

דברי הימים ב

ט:כט 266
יב:טו 266
יט:ב 338
לה:כא-כג 296

5:21-22 455
5:22 454
5:25-26 454
6:10 289
6:13 289
6:24 399
7:15 414
7:15-20 414

© כל הזכויות שמורות

12:8 321
26:8 56
28-34:8 459
5,2:9 323
17:9 513
34:9 431
7-6:10 353
7:10 421 ,390
9-8:10 379
28:10 416
33:10 351
12:11 102
18:11 459
30:11 421
25:12 228 ,127
26:12 431
32:12 451
34:12 56
19:13 293
58:13 308
26:14 277
10:16 353
13:16 390 ,18-19 ,15
18:16 423 ,395
19-18:16 390
19:16 397
27:16 343 ,341
9:17 444
6:18 421
17-15:18 359 ,356
17:18 357 ,328
18:18 391
13:19 386
28:19 349 ,343-341
28:20 353
2:21 179
3-2:21 144
23:21 383
13:22 320
21:22 144
30:22 491 ,314 ,282
2:23 416 ,341
3-2:23 144
4:23 397
10:23 345
5:24 393 ,23 ,22 ,15
24-23:24 423
24:24 260
35:24 294
30-14:25 257
41:25 282
26:26 469
19:28 354

מרקוס

12:1 277
15:1 426
21:3 55
24:3 127
20-1:5 459
23:5 386
5:6 309
49:6 277
1:9 443-442
44:9 321 ,48 ,46
38:10 453
26:13 343
22:14 469
62:14 343
15:16 354
17:16 462
18-17:16 378

לוקס

33-32:1 288
1:4 460 ,277
39:4 56
13:6 403
31:6 92

© כל הזכויות שמורות

3-2:8 380
39-26:8 459
2:9 421
26:9 443
28:9 444
50:9 344
2:10 9, 11-12, 353
16:10 400
42:10 420
17:11 127
14:11 341, 403
50:12 453
9:16 456
13:16 399
18:18 426
23-18:18 179
36-34:20 449
38-37:20 316
4-3:22 460
30-29:22 343
32-31:22 394
33:22 394
38:22 444
42:23 421, 456
3:24 277-278
7:24 277-278
39:24 459
49:24 295

יוחנן

2:1 295
3:1 294
14:1 295
13:3 315
18:3 371
36:3 371
2:4 385
22:4 324
22:5 341
31:5 331
39:5 364, 422
27:6 343
19:7 459
52:8 459
3:9 248
4-1:11 55
26:11, 27 422
51:11 296
47:12 341
16:14 115
11:16 431
13:16 396
36:18 251, 326, 340, 362, 403
38:18 343
22:19 343
21:20 398
22:20 283, 346, 355
31:20 421-422
16:21 397, 413
17-16:21 395
23:21 443

מעשי השליחים

4:1 295
6:1 442
7-6:1 398
11:1 314
15:1 23, 26, 373
20:1 374
22-21:1 347, 352, 372
2:2 284
3-2:2 346
3:2 281
24:2 456
34:2 316
37:2 426
38:2 179, 355
34-35:2 380
4:5 380
20:5 293

© כל הזכויות שמורות

3:6 378
4:6 377
6:6 386
9:6 480
35:7, 53 300
3:8 328
5:8 377
17:8 386
36:8-37 422
1:9-43 480
2:9 358
15:9 374
17:9-18 387
15:12 278
24:12 293
1:13-3 373
3:13 387
46:13 293
14:14 373
23:14-376 375
7:15 293
28:15, 370, 398
16:16 279
2:17-3, 354, 362, 421
6:17 421
7:17 288
21:17 478
25:17 283
28:19 165
38:19-40 166
39:19 327
1:20 374

אל הרומים

1:1 373
16:1-17 325
17:1 426
21:1-22 489
11:4 286
12:5 248
18:5-19 314
9:8 277
8:10-9 293
17:10 419
13 399
1:13-6 350

הראשונה אל הקורינתים

14:1 385
16:1, 17 385
20:1 489
21:1 421
11:3-15, 423, 452
13:3 453
21:4 399
3:5-5 356
9:5, 10 357
11:5 359
1:6-20 413
3:6 282
4:8, 163, 274
7:9 380
13:9, 14 381
2:11 401
4:11, 5 297
3:14 296
34:14 327
21:15-22 314
22:15-24 354
24:15 345
29:15, 452, 452
42:15, 43 322
43:15-44 449
44:15 459

השנייה אל הקורינתים

24:1 350
10:13 399

© כל הזכויות שמורות

אל הגלטים

8:1 260-261, 423

11:2 360

19:3 300

אל האפסים

2:2 333

11:4 402

27:5 328

12:6 333

15:6 349

אל הקולסים

8:2 489

9:2 301

20:3 22, 144, 350, 416

15:4 328

הראשונה אל התסלוניקים

1:9-10 442

2:4, 8 401

השנייה אל התסלוניקים

14:3 401

הראשונה אל טימותיאוס

2:3 399

1:4 458

1:4-2 432

14:4 387

19:5 400

22:5 387

23:5 400

השנייה אל טימותיאוס

6:1 387

23:2 359

16:3 283

אל טיטוס

5:1 376

12:1 297

14:2 286

1:3 144, 350

9:3, 10 359

אל העברים

3:1 294

3:11 294

5:11 316, 446

17:13 401

איגרת יעקב

11:5 266

הראשונה לפטרוס

7:1 453

9:2 287

13:2-15 350

השנייה לפטרוס

21:1 283

4:2 282

5:2 326

7:3, 12 317, 424

10:3 424

13:3 317, 326

הראשונה ליוחנן

1:1-2 295

1:4 361, 402, 418, 423, 494

1:4-3 304-305

2:4 277, 422

3:4 392

15:4 361

1:5 361, 422

© כל הזכויות שמורות

5:5 422
7:5, 8, 11 346

השלישית ל יוחנן
9:1 360

איגרת יהודה
6:1 282

אפוקריפה

חזון עזרא א
31-25:1 296

חזון יוחנן
7:2 314
14:17 436
13:19 295
14-13:20 322
14:20 319
2:21 314
8:21 319

חזון עזרא ב
21:14 367
22-21:14, 45 268

© כל הזכויות שמורות

מפתח שמות

כוכבית לצד מספר עמוד פירושה שהערך מופיע בעמוד המדובר בהערות השוליים.

אאולוס 79
אבדרה 53
אבימלך 296
אביתר הכוהן 301, 336, 406, 441
אבן־פקודה, בחיי
חובות הלבבות טז
אבן־תיבון, יהודה יז
אבן־תיבון, שמואל טז
אבנר 450
אברהם 54, 78, 280, 285, 296, 299, 329-330, 395, 418, 447, 459, 512
הברית עמו 199
אבשלום 450
אגג 337
אגור בן יקה 267
אגריה 81
אדם הראשון 21, 145, 299, 326, 416, 420, 440, 445, 447, 449
החטא הקדמון 248, 285,
313-314, 322, 439, 448
ידיעת טוב ורע 145
אדריאנוס ה־4 (אפיפיור) 500
אהרן 84, 296, 311, 332-333,
365-366, 379, 385, 445, 468, 498
אוברון 503
אוגוסטוס קיסר 14, 474, 494*
אוגוסטינוס 450
אוטו ה־4 406*
אולימפוס 319
אומנידות 54
אור, יוסף טז, יח, כ-כא
אוריה החתי 149
אורסיקינוס 376, 380
אחאב 304
אחזיה 441*
אחיה הנביא 266
איוב 248, 266
רעיו 248
איטליה 65, 458
איי הודו 505

© כל הזכויות שמורות

איי סומר 159
אינוצנטיוס ה־3 406, 408, 434, 437
איקוניום 480
אירופה 243, 479
אישה מעין דור 297, 305
אלבניה 264*
אליהו 294, 296, 299, 316, 390, 443
אליזבת, המלכה 501, 505
אלישע 299, 351
אלכסנדר מוקדון 47, 191, 268*-269*, 344
אלכסנדריה 268*, 270*, 368, 458, 475
אלעזר בן אהרן הכוהן 172, 315, 334, 337
אלעזר 447, 452
אמברוזיוס 415
אמזונות 140
אמיאנוס מרקלינוס 376, 380
רס גסטה 376*
אמיר, אהרן טז, כג
אמסטרדם י
אמציה 267
אמריקה 65, 89, 493
הפראים בה 233, 478
אנגליה 4, 65, 85, 127, 138, 153, 226, 497, 501, 503
אוניברסיטאות בה 238
בתי המשפט של 168-169, 197
החוק המקובל 194
ומושבותיה 159
חגים פגניים 476
חוקי הפרלמנט 196
מלחמת אזרחים ט, 127, 138, 318*
מלך אנגליה 127, 509
צווי המלך 196
אנדרומדה 53
אנוש 316
אנטי־כריסטוס 305, 392-393
אנטיוכיה (ראה גם כנסייה במפתח הנושאים) 387, 480
האנציקלופדיה העברית כ
אנרי ה־3 408
אנרי ה־4 408*
אסטפנוס 480, 512
אסיה 65, 269, 458
אסתר המלכה 266
אפולון 64, 79
אפולוס 502
אפלטון 183, 478, 480
המדינה של 255
פוליטיאה ט, יז-יח, 101*
פרותגורס 18*
אפסוס 165
אפרים 385
אפריקה 65, 76, 479
אקדמאים 479
אקדמוס 478
אקווינס, תומס 25, 105*
סומה תיאולוגיקה 42*
אריסטו 10, 25, 183, 432, 478, 482, 485, 487, 489
היסטוריה אנימליום 119*
אריסטוטליות 482
האתיקה הניקומכית 101*, 105*, 171, 409*, 481, 499
הדוקטרינה של 85
המטפיזיקה של 481, 499
הפילוסופיה המדינתית של 491-492, 493
פוליטיקה יט, 108, 119*, 150, 481, 492, 493, 499
אריסטידס 149
ארם 323*, 338
ארצות השפלה 226
אשור 323
אתונה 149, 223, 255, 491
אריסטוקרטים ודמוקרטיה 165, 226
אתונאים כחופשיים 150-151

© כל הזכויות שמורות

בבל
מלך 319
שגרירי 338
בדלם 52
בודן, ז'אן
חיבור על הרפובליקה יג
בזה, תיאודור (ראה גם מקרא, תרגומים במפתח הנושאים) כא, 442-443, 456
ביד הנכבד 495
בייקון, פרנסיס 255*
בית לחם 422
בלעם 305
בלרמינו, רוברטו (הקרדינל) 348, 389, 394, 398, 400, 403-405, 407, 409, 411, 415, 441, 444, 450
טיעונים בפולמוסי הדת הנוצרית 348*
דה סומו פונטיפיקה 389-415
בני־ישראל (ראה יהודים)
בעל זבוב 55, 503
בעל 84
בקט, תומס 223
בקכוס 79
בר־נבא 293, 373-375, 403, 473
ברנרד הקדוש 495

גאיוס 385
גאיוס גרקכוס 223
גאיוס מריוס 205, 223
גאיוס סווטוניוס טרנקוויליוס
חיי שנים־עשר הקיסרים 475*
גאלים 66
גבריאל 281, 288
גדעון 275, 299
גודולפין, סידני 3, 507
גודולפין, פרנסיס 3
ג'ון המלך 223, 406*, 408
ג'ונסון, בן
אוברון, או מלך הפיות 503*
ג'ורדנו ברונו 495*
גותים 415*
ג'יימס ה־1 (ראה גם מקרא, תרגומים במפתח הנושאים) כב, 138, 235*, 286, 348
גליליאו 495*
גרגוריוס ה־1 415, 495
גרגוריוס ה־2 415
גרגוריוס ה־9
על המינות 408, 434
גרמנים 65, 243

דוד 144, 149, 248, 265, 267, 270, 298, 301, 303, 316, 336, 421-422, 439, 450
דומיציאנוס קיסר 263
דיבוס 447
דיוטרפס 360
דיוקלסיאנוס 412
דימיטריוס 165
דלוס 80
דלפי 80, 298
דמסוס 376, 380
דמשק 303, 358, 373, 387, 480
דניאל 267
דתן ואבירם 318, 333

הגר 279, 299
הובס, תומס
Tractatus Opticus 9*
De Cive 143*, 514*-515*
De Corpore 515*
Decameron Physiogicum 487*
The Elements of Philosopy 9*
אתיאיזם כה*
בהמות כד*
ואריסטו כט*
לויתן (ראה ערכים לויתן, לויתן)
רטוריקה 438*
הודו 203, 478

© כל הזכויות שמורות

הולנד 85
הומרוס 64, 81, 150
ההמנונות ההומריים 64*
הורדוס, שר הרובע 373, 420
הושע הנביא 267
הידרה 242
היירונימוס הקדוש 262, 266
היפרבולוס 149
המן 62
הנרי ה־2 223, 408*
הנרי ה־8 ט, 238, 505
הנרי מלך נוורה 408*
הסיודוס 458
תיאוגוניה 458*
הקונסטיטוציות האפוסטליות 372*
הר סיני (ראה גם משה) 331, 468
הרקולס 79, 242
השם המפורש
תרגומו כב

ויליאם הכובש 172-173, 223, 509
ויליאם מאורנג' ט
וירגיליוס 81, 150
איינאיס 318-319
וירג'יניה 159
ולנס 412
ולריאנוס קיסר 404*
ונוס 79, 473
ונציה 409

ז'נבה 442, 478
זכריה (האפיפיור) 85, 408*, 415
זכריה הנביא 267, 424, 453
זמרי 511
זנון 479

חגי 267
חוה 145, 299, 314
חולדה הנביאה 336, 338
חורב 366
חזקיהו 338, 471
חלקיה 265
חנוך 316*, 446
חניבעל 76*
חנניה 380, 387
חשביהו 336

טיבריוס גרקכוס 223
טיטוס 360
טיטוס ליוויוס 47
תולדות רומא 474*
טימותיאוס 374, 387, 400
טק, ריצ'רד יט, כג
טרטוליאנוס 372*
טריקו, פרנסואה יא
מהדורתו ללויתן יא
טרקויניוס, מלך רומא 241

יאיר 386
יאשיהו 265, 295, 320, 336, 367
יבש גלעד 275
יהוא 55, 338
יהודה (ארץ ועם) 135, 268, 345, 442, 458
ממלכת יהודה 338
יהודים (ובני־ישראל) יג, 54-55, 115, 143, 239, 269, 278-279, 308, 335, 345, 349, 397, 414, 422, 424, 455, 507
האסכולות של 479-480
בית כנסת 357-358, 479-480, 481
גלות בבל 266, 268, 336, 338, 367
דתם 435
יהודי תסלוניקי 354, 362-363, 401, 480
כגוי קדוש 286-287, 290-291, 331
כמדינה 172

© כל הזכויות שמורות

כמלכות אלוהים 82, 234, 236, 286-287, 412, 434-435, 463
כמשחיתי הטקסט של התורה 481
כעובדי דמויות 468-472
מאיסתם באלוהים 84, 226, 287-288, 300-301, 315, 335-336, 342, 379, 392
מדינתם (ראה מדינת ישראל)
יהודה איש קריות 303, 347, 372, 379, 394, 461
יהודה השליח 374
יהודה, שבט 324
יהוידע 415, 441*
יהונתן 303, 450
יהושע בן נון 84, 172, 264, 265, 276-277, 302, 334, 335, 337, 346, 385
יהושפט 338
יואל 267
יואש 415, 441
יובנטוס 376
יוהנה 380
יוון 327
דת יוון 432, 475
יוונים 54, 64-65, 214, 278, 338, 345, 458, 478, 481
פילוסופיה של (ראה פילוסופיה במפתח הנושאים)
יוחנן (המבשר) 295-296, 299, 314, 316, 341, 344, 346-347, 360, 371, 374, 378, 386, 390, 392, 418, 421, 443, 445
יוחנן המטביל 281, 344, 347, 349, 352, 373, 390, 420, 459
יוליאנוס 412
יוליוס פרוקולוס 474
יוליוס קיסר 14, 71, 205, 223, 230, 412, 474, 475, 494*
יונה הנביא 267
יוסטיניאנוס
ספרי החוקים של הקיסר
יוסטיניאנוס 196*
יוסף, אבי ישו 299, 303, 373
יוסף, שבט 172, 379
יוסף 275, 294, 385
יוספוס פלביוס 270
נגד אפיון 263*
יופיטר 64, 100, 102, 362, 469, 473
יחזקאל 267, 299
יסון 421
יעדו החוזה 266
יעקב, אחי ישו 443
יעקב 280, 299, 331, 385, 418, 447, 472
יפן 505
יפתח 148, 275
יצחק 280, 299, 331, 340, 418, 447
ירבעם 259, 338
ירדן, נהר 445
ירושלים 144, 288, 314, 320, 324, 358, 367, 373, 378, 420, 442, 480
החדשה 314
המקדש בה 327, 468, 471
כעיר קדושה 291
יריחו 366
ירמיהו 267, 296, 304, 390
ישו 17, 78, 115, 144, 268, 270, 272, 275, 277, 281, 283, 288-289, 296, 302, 308, 314, 350, 358, 390-391, 461, 480*, 498
אישיותו (ראה גם השילוש הקדוש במפתח הנושאים) 433
בהשוואה למשה 301
בשורתו 293, 349
דמותו 473
דתו 321
הביאה הראשונה 327, 339, 341, 349
הביאה השנייה 317, 324, 327, 341, 349, 394, 410, 453

© כל הזכויות שמורות

הדוקטרינה שלו 277, 326, 346, 502
הדרשה על ההר 417
והשדים 459
ישו ככפרה 327, 339, 342
כאלוהים 301
כמושיע 323, 339-345
כמלך היהודים 144, 261, 288, 305, 343, 420
כמרפא 55, 323, 380, 386
כמשיח 260, 305
כפרה־פיגורציה 340*
כשה האלוהים 340
מלכותו 293, 341, 343, 348-349, 411, 434, 448, 497
מסירתו להיצלב 412-413
סבלו 315, 437, 439, 454
סעודת האדון 291, 345, 437, 469*
עלייתו לשמים 314, 340, 345, 349, 380, 421, 425
שליחיו (ראה שליחים במפתח הנושאים)
תחייתו מהמתים (ראה גם הדת הנוצרית במפתח הנושאים) 349, 352, 362, 373
תיאור חייו 420
ישעיהו 267, 296, 299, 338
ישראל (ראה גם יהודים)
מדינת היהודים 404, 510
מדינת ישראל ט, 396
מלכות ישראל 338
יתרו 303

כזבי 511
כילון, איש ספרטה 18*
כיפא 296
כנען, ארץ 299, 303, 330
כרכמיש 295
כשדים, ארץ 478

לבן הארמי 472
לוט 280, 299
לוי, שבט 172, 291, 379, 434-435, 511
לויתן ט-כ, 66*, 127*, 133*
גרסה אנגלית יא
גרסה לטינית יא, יח-כא
מהדורות י-יא
מהדורת מולסוורת כו*
לויתן יד-טו, 5, 120, 221, 440
כסמל כה*, 221
לונדון 159
לוסילו ואניני 495*
לוקא 150, 478
לוקיוס הקוריני 373
לוקיוס סטורנינוס 223
לוקיוס קורניליוס סולא 205, 223
לוקס 268, 375, 421, 443-444, 461, 478
לותר, מרטין
De Captivitate Babylonica 258*
ליאו ה־3 (אפיפיור) 406, 408*, 415
למואל המלך 267
לפנטו 76
לקדאימונים 226, 491

מוחמד 81
מור־פילדס 479
מדיאה 235
מיכאל 281
מיכיהו 259, 267, 276, 304
מילנו 415*
מיסנום 475
מלאכי 267
מלך 320
מנחם 373
מנשה 385
מצרים 236, 308, 331, 345, 363, 437, 458, 478, 507
חרטומים 260, 310

© כל הזכויות שמורות

מקיאוולי, ניקולו 150*
הנסיך יג
מרדכי 62
מרטיניך, אל כג
מרי, המלכה כא
מרים הבתולה 303, 466, 473
מרים המגדלית 380
מרים 297, 332
מרס, אל המלחמה 474*
מרקוס אורליוס אנטונינוס
(קרקלה) 475
מרקוס ברוטוס 14
מרקוס טרנטיוס וארו 494
מרקוס 375, 378, 443
מרקוריוס 64, 79, 473
מרתה 422
משה 54, 78, 84, 115, 143-144, 234, 260, 264, 267, 270, 276-277, 281, 284, 296, 299, 308, 310-311, 314-315, 325, 331-334, 337, 341-348, 354, 363, 365-367, 381, 385, 397, 416-418, 441, 443, 445, 462-463, 468, 471, 498, 510-512
בהר סיני 200, 286, 289, 299-300
דוקטרינה של 334
דתו של 321
חוק של 336-337, 369, 455, 481
כריבונם של ישראל 445
ספרי משה 263-264, 270
תורתו 473
מתי 293, 303, 373, 375, 390, 403, 420, 453, 460-461

נדב ואביהוא 332
נומא פומפיליוס 81, 223
נוסטרדמוס 80
נוח 299, 319, 326, 440
נחום הנביא 267
נירון קיסר 412-413
נעמן 351, 428
נפטון 466
נתן הנביא 266

סדום ועמורה 319, 354
סוארס, פרנציסקו דה־
על השיתוף, התנועה וסיוע
האל 56
סולון 223
סוקרטס 485
סטורנוס 102
סטפנוס 377, 385
סילבסטר הראשון 392
סין 505
סלדן, ג׳ון
תוארי כבוד 66
סלמיס 223
ספרד 65, 409
ספרטה 135, 226*, 491*
סקוטלנד 138
סקיפיון 76
סקנדרברג (איסכנדר בייי) 264*

עובדיה הנביא 267
עֻזא 265
עוזיה 267
עזאזל 340
עזרא 268, 338, 367
עידו הנביא 266
עכן 303
עמון 80
עמוס הנביא 267
עתליה 415, 441
עתניאל 275

פאולוס 165, 260, 268, 274, 282, 286, 293, 297, 299, 301, 303, 314, 325, 335, 345, 349-350, 354, 356-359, 362-363, 368, 373, 375-376, 380, 385, 387, 403, 413,

© כל הזכויות שמורות

418, 423-424, 426-427, 442, 449,
452-453, 458-459, 462-463, 473,
480, 489, 491, 502
פאן, אל 40, 478
פבוס 54
פומפיוס 76
פונטיוס פילטוס 343, 412
פוריות 54
פורמיון 76
פטרוס (שמעון כיפא) 269, 283, 287,
289, 299, 303, 316-317, 326,
347, 350, 352, 355, 360, 371,
372*, 378, 380, 386, 389-390,
394, 396, 398, 404, 410, 414,
423, 426, 428, 443-444, 453,
456, 474, 497, 500-503
מקור שמו 391
פילון האלכסנדרוני 270
פיליפוס הדיאקון 378, 386, 445
פיליפוס השליח 378, 422
פיליפי 14
פינחס 511
פיתון 279
פלאוס 235
פלוטרכוס
חיי אישים 14*, 76*, 223*
פלסטינה 321
פרדיננד ה־5 408*
פרו
המלך הראשון של 81
פרידריך הראשון (ברברוסה) 500
פריז יא, 4
פריפטטים 479
פרס 478
פרסיאוס 53
פרעה 275, 296
פרעה נכו 295

צ'רלס ה־1 ט-י, כה*, 3*, 127*, 133*,
318*
צ'רלס ה־2 ט, יא, כה*
צדוק הכוהן 301, 406
צדקיה 276
צפניה הנביא 267
צרפת 65, 85, 409

קאטו 479
קבירינוס 474
קדמוס, בן אניגור מלך צור 21
קונסטנטינוס הגדול 66, 368, 380,
392, 473
קונסטנטינופול 150, 474
קופידון 78, 473
קופרניקוס 495*
קוק, אדוארד 102*
פירושיו על ליטלטון 102, 187
קורח 318, 333
קורינתוס 357, 385, 502
קטלינה לוקיוס סרגיוס 71
קין 299
קיפריאנוס הקדוש 404
קיקרו 25, 31, 71*, 113, 150, 183,
481, 492, 494, 496
Pro Caecina 172, 219
על הרפובליקה 479*
תורת הנאום 113*
קלובריסיוס, פיליפ
Germania Antiqua 66*
קלווין, ג'ון 442*
Institues 223*
קליגולה 475
קלמנטס, בישוף רומא 269, 371-372
קלצקין, יעקב כא
קנטאורוס 13
קסיוס 496
קעילה 301
קרומוול, אוליבר ט, 127*, 133*
קריספוס 385
קרל הגדול (שרלמן) 406*, 408, 435
קרלי, אדווין

© כל הזכויות שמורות

מהדורתו ללויתן י-יא
קרניאדס 479
קרס 54

רומא 4, 82, 123, 219, 226, 255, 327, 391-392, 406*, 413, 474-475, 479, 491, 505
דיקטטורים 134
החוק של 183, 196, 214
המדקדקים הקדומים 494
המשפט הרומי 482
הסנאט והסנאטורים 71, 138, 196-197, 223, 230
הרומאים כחופשיים 150
הרפובליקה הרומאית 80
השתרשות הנצרות 84
והפרובינציות 159, 175
ייסודה 474*
כיבושים והיחס
לנכבשים 137-138
כמדינה עממית 150
מלחמת האזרחים בה 494*
פטריקים ופלבאים 165
קולגיו רומנו 348*
קיסרות רומא 496-497, 503
קיסרים 137, 269, 405, 412, 475
רומאים 54, 65-66
שלטונה ביהודה 135
רומולוס 474
רוסו, ז'אן ז'אק
על האמנה החברתית כ
רופוס, ויליאם 223
רות המואבייה 264
רחבעם 337, 367
ריאה סילביה 474*
הרמב"ם
מורה נבוכים טז, 485*
רמות גלעד 259
רש"י 280*

שאול 144, 270, 275, 289, 296-297, 301, 303, 305, 334-337, 342, 344, 415, 441, 450
שומרון 378, 386, 442
שומרונים 324
שושנה 380
שייקספיר, ויליאם
חלום ליל קיץ 503*
שילדריק ה־3 408*
שילפריק מלך צרפת 85, 408
שישק מלך מצרים 367
שכם 299
שלמה המלך 267, 300-301, 336, 387, 406, 441, 445-446
שמואל 143, 226, 265-266, 287-288, 296-297, 299, 315, 335, 337, 362, 392, 405, 512
בניו של 84, 337
שמעון ניגר 373
שמשון 275
שפינוזה, ברוך
תורת המידות כא
שרביה הנביא 266

תומס השליח 375
תומס מור
אוטופיה 255*
תוקידידס
תולדות מלחמת פילופוניס ט, 64*, 76*
תורכים 435
תיאודוסיוס קיסר 415
תלמי פילדלפוס 263, 268, 368
תסלוניקי (ראה יהודים)

© כל הזכויות שמורות

מפתח נושאים

בעמודים שמספריהם מודגשים מופיעה הגדרה למונח הנידון. כוכבית לצד מספר עמוד פירושה שהערך מופיע בעמוד המדובר בהערות השוליים.

אבסורד **31–32**, 93
האדם (ראה טבע האדם)
בניגוד לחיה 18-20, 28, 31, 42, 48, 74, 89, 97, 119-120, 187, 207, 515
הטבעי 5
המלאכותי (ראה מדינה, תת־ערך כאדם מלאכותי)
מצבו 91, 129, 145
ערכו 60-61
אדנות 141-142
אהבה 38, 61, 249, 252, 417
הרגש **40**
אהבת הרֵע 237, 417
אהיה אשר אהיה 252
אוויר 459
אוטופיה י, 255
אויב משותף 118-119, 126, 183, 185
אוליגרכיה 130, 492
אומנות 5, 60
אומץ לב **39**, 65, 105, 218, 275, 506
אוניברסיטה 10-11, 160, 237-238, 384, **481**-482, 499, 501, 504, 514
בתי ספר למשפטים 238
אורקל 80, 84, 298
אושר **44**, 304
נצחי 104
אזרחי **יט**
אידיאה 465, 483
איווי **כא**, **36**
איחוז (ראה גם דיבוק) 54-55, 80, 228, 438, 458-460, 461-462, 500
אימה **40**, 216
אינדולגנציות 441
אין־סופיות 20, 466
אי־צדק **93**, **101**, 124
כפחיתות 105
אי־רציונליות 88*, 114, 119
איש, אישיות 112-113, 346
טבעי לעומת פוליטי 131

© כל הזכויות שמורות

לאַנַש 113-116
משפטית 156
אכזריות 107
אלגוריה 424, 431, 454
אלוהיים (תיאולוגים) 46, 225, 238, 493-494, 499
אלוהים (ראה גם השם המפורש במפתח השמות) 20, **73**, **75**
אישיותו 115, 270, 279, 332-333, 338, 345-347
ברית עִמוֹ 97, 122
בריתו עם ישראל 82
דברו 247, 258-259, 271, 292-296, 514
דמותו 465-466
הטבע האלוהי 76
הפחד מאלוהים 102
השגחתו 248
זכויותיו 247
חוקיו (ראה חוק)
כל־יכולתו 247, 343, 433, 487
כְּמַדַּבֵּר 21
כמלך 82, 287, 326
כמלך המלכים 245
כסיבה ראשונה 73, 75, 147-148, 251
כרוח 274
כריבון הריבונים 262
מלכותו (ראה מלכות אלוהים)
מצוותיו 250, 417
סגניו 97, 113, 122, 287, 311-312, 315, 331, 335, 343, 345, 349, 365, 379, 434, 463, 510
עבודתו (ראה עבודת האל)
עונש אלוהי (ראה גם ענישה) 212, 216
רוחו 302, 334, 344, 346, 361, 458
ריבונותו טו, 247
רצונו 252
שכינתו בגוף 301
תארי מציאותו 250, 274
תארים שליליים 252
תבוניות דברו 257
תיאודיציה 248
אליל, אלילים 274, **465**, 467-468
עבודת הדמויות 463-476
עבודתם 467
אלים 75
אלימות (ראה גם כוח ופחד) 88, 94, 102, 105, 215, 222, 230, 237-239, 244, 255, 306, 500
מיתה אלימה (ראה גם פחד) 154
אמון **46**
אמונה **46**, 224, 247, 418
אמונה וציות 425-426
נוצרית 46
פנימית (ראה גם סודיות) 429
עיקרים (ראה הדת הנוצרית)
אמונות תפלות (ראה גם מלנכוליה) 15, **40**, **74**, 76-79, 307, 504
אמנה **כ**, **94**, 433
אמנה חברתית (ראה גם חוזה חברתי ובריתי) כ
אמת ושקר 24
אור האמת 429
אנרכיה 129-130, 245, 492
אסטרולוגיה 80
אסטרונומיה 478
אסטרונום 477
אסכולאים 20, 32, 44, 85, 96, 227, 234, 338, 493-494, 499
אסכולות 11, 16, 21, 36, 42, 56, 187, **478**, 483, 486-487
אפוטרופוס 114-115, 133
אפותיאוסיס 474
אפילפסיה 284
אפיפיור 85, 362, 433-435, 503
בישופי רומא 376, 391-392

© כל הזכויות שמורות

דוקטרינת שתי החרבות 444
המשמר השווייצרי 475
זכותו האלוהית 402, 405, 495, 502
כאנטי־כריסטוס 392-393
כוחו נגד כוח המדינה 238, 383, 444
כחסין מטעות 394-396, 497
כמחוקק 397-403
כמלך המלכים 414
כשופט עליון 393
ממלא מקום ישו 362
מקור התפקיד 474-475
סמכותו 390-415
עליונותו בכנסייה 402-403
אפיפיוריסטים 165
אצולה יג, 65, 243
אקדמיה 478
אקסטזה 300
אריסטוקרטיה (ראה גם מדינה) 129, 145, 166, 170, 184, 235, 243, 332-333, 491
אריתמטיקה 29, 146, 477
ארץ ההבטחה 344, 366, 461, 496
אתיאיזם 55, 246

בגידה 133
בדיה כא
בדיון כא, 12*
טוב 48-49
בורות 25, 71-73, 83, 307, 503
בורסה 479
בוררות 109
ביורוקרטיה יח
ביטחון (ראה גם מדינה, בתת־ערך תכלית) 119
בינה 16
בישוף 374
תהליך המינוי 376
תפקידו 398
בית סוהר 219
בכורה 109
בעלות 90, 113
ברית (ראה גם חוזים) כ, 6, 94, 96-100, 330
נוסח הברית המכוננת 120-121, 151, 185
הברית החדשה 246*, 263, 268-270
סמכותה 371
תרגומים לעברית כב
הברית הישנה (ראה גם כתבי הקודש ומקרא) כא, 262-263
החומש 264, 270
משנה תורה 366-367
ברית מילה 285, 291, 344
בשורה 290, 346, 493
אור הבשורה 431-432, 499

גאווה 108
גדלות הנפש 51, 64, 218
גויים 278-279, 293, 349
דתם 15, 79, 321
המחוקקים שלהם 79
התנצרותם 363
מדינות הגויים 81
גוף 273 (ראה גם מדינה, תת־ערך כאדם מלאכותי וכגוף טבעי)
גוף פוליטי 155
גורל 109, 243, 303
גיאומטריה 24, 31, 33, 146, 180, 243, 478, 480, 482
גיאומטריקן 477
ספרי גיאומטריה 72
גיהינום 78, 320-321, 440, 448, 454-457, 486, 494
אש עולם 282
גירוש (ראה גם ענישה) 149, 155
גן עדן 96, 313, 439, 441, 472
עץ הדעת טוב ורע 285, 313
עץ החיים 313, 343, 439
פרי עץ הדעת 145

© כל הזכויות שמורות

דוכס 66, 128
דוקטור **374**
דוקטרינה 47
דוקטרינה המנוגדת לדת 212
דוקטרינה לעומת עצה 269
דוקטרינה מוסמכת 210
דוקטרינה של הבשורה 293
דוקטרינה שקרית 226, 231, 248, 431, 477
דוקטרינות אמיתיות 452
דוקטרינות מרי 223
דוקטרינות סותרות 329
דוקטרינות של הדת 293
דוקטרינות של הישר והעוול 72
דוקטרינות של המקובלים 338
דוקטרינות של הפוליטיקה 505
דוקטרינות של השטן 293
דוקטרינות של לויתן 512-515
דוקטרינות של קווים וצורות (ראה גם גיאומטריה) 72
דוקטרינת החברה המדינית 110
הדוקטרינה שישוע הוא המלך או המשיח 305, 359, 361, 363, 370, 377, 390, 393, 395, 420-426, 432, 452
ממשל בדוקטרינות 127
דו־קרב 64, 212
דיבוק (ראה גם איחוז) 53, 57, 80
גירוש דיבוק ושדים 15, 375, 378, 438-439, 441, 444-445, 462, 494, 499, 504-505
דיבור 20-33
דימוי, דמויות 49, 177, 280, **465**
עבודתם (ראה אליל)
דיקטטור 133-134
דכדוך 52
דמון (ראה גם שדים) 54, 278, 338, 457
דמונולוגיה (ראה גם שדים) 338, 432, **458**, 499
של היוונים 318, 441
דמוקרטיה (ראה גם מדינה) 123, 128-**129**, 145, 151, 166, 170, 182, 184, 223, 226-227, 235, 243, 332, 491
סופרים דמוקרטיים 227
דמיון **12**, **457**, 465
פוליטי טו
דפוס 21
דת טו, **40**, **74**
דת אמת **40**
דת ומדינה יב, טז, 165
דת ופוליטיקה י, יב
דת וציות 77
הגניאולוגיה שלה 77-78
והחוזה החברתי טו
והמדינה המודרנית יג, יח
ממוסדת טז
רדיפה דתית 350-353
הדת הנוצרית
דוקטרינה של 293-294
המסתורין שלה 234, 258
העיקר "ישוע כריסטוס קם מן המתים" 352, 359
השתרשותה 84
והמדינה הנוצרית 200
למעלה מן התבונה 234
עיקריה 277, 352, 418-421
קונברסיה אל 308, 355, 382
דת מוחמד 351

הבטחה **94**
הבטחה מפני פחד 139
הגדרות 24, 482
הגנה עצמית 153, 215
הטפה 353-354
לעומת ציווי 353
היסטוריה 140, 263, 383, 467
טבעית מול מדינתית 57
מדומה 432

© כל הזכויות שמורות

ספרי היסטוריה 35, 40, 47, 49, 64, 458, 476
ספרי ההיסטוריה והמשטר 130
ספרי היסטוריה של היוונים והרומאים 149
קדושה 294, 336-337
של הברית הישנה והחדשה 418
של מעשי האלוהים 367
שקרית או מסופקת 494
היפעלות כא
היקש 26, 29
הכרת טובה 69, 106
הליכות **67**
ההמון 71, 86, 115-116, 127, 178, 206, 241, 250
הזעם של 52
והברית עם הדיבון 132
לעומת המדינה 118, 121-122
לעומת פילוסופים 248
עוניו 240
המשכה 135
זכות ההמשכה 135-138
הנאה 38
הסכם 6
הסכמה שבשתיקה 123-124
הססנות 70
הצלחה 34
הקדשה **376**, 436
הרמוניה 6, 125
השראה, השפעה **283**, 301, 469, 485
אלוהית 52
על־טבעית 224, 259, 262
התגלות 47, 79, 83, 97, 199, 247, 257, 259, 261-262, 271, 477
התקהלות 156, 163-166

ודאות 29, 34
וידוי 499

זחיחות דעת 52, 70, 206-207
זיכרון **12**, 18, **457**
זכאות 67
זכות **91**
הזכות להגנה עצמית (ראה גם הגנה עצמית) 215
העברת זכות **93**
התנכרות לזכות 93
וחוק 201
ויתור על זכות **93**
זכאות 95
טבעית טז
לשימור החיים 99, 209, 215
מגילת זכויות 201
מהטבע **91**, 185
פרטית יד
שאלה שבזכות לעומת שאלה שבעובדה 109, 514
זכות אלוהית 334
זעם 52
זקן **374**

חברה 160-161
חובה **93**
חוזה חברתי יג
הרציונליות שלו כז*
חוזים 94-96
ביטולם 98
שנעשו מפחד 98
חוזק **כ**
חולין (ראה גם חילול השם) 436
חופש **146**, 184
במונרכיה ובדמוקרטיה 150
חוצפה 107
חוק **91**, 183-201, **368**
אנושי ואלוהי 198
בין־לאומי כז*
בעל חוקיות 125
החוק האנגלי (ראה גם אנגליה במפתח השמות) 197

© כל הזכויות שמורות

זכות 201
חוק אלוהי 192, 198, 246, 248,
271-272, 351, 366-367, 427, 515
חוק האומות 435
חוק התורה כב
חוק ותבונה 187
חוק כתוב ובלתי כתוב 185-186,
194-195
חוק מדינתי 148, **183**
חוק מקובל כ
חוקים יסודיים ולא־יסודיים 200,
231
חקיקה דתית 254
טבעי ופוזיטיבי 198
כוונת החוק 194-195
כוונת המחוקק 187, 194
לעומת המצפון 237
לעומת עצה 190, 368, 398
מדינתי לעומת קנוני 435
מדע המשפט 187
משולל חוקיות 125
עניין של עובדה לעומת עניין
שבחוק 195
פסקי דין מוטעים 187
פרזומפציה משפטית 193
פרשן טוב 195
פרשנותו 191, 364
קנוני 227, 262, 269-270,
364-368
שופט טוב 195
תכליתו 185, 191, 240
חוק הטבע 90-112, **91**, 133,
187-189, 329, 335, 351, 360, 370,
404, 427, 492, 507, 512
אלוהיותו 192, 199, 245
היקפו 186
לעומת חוק האומות 245
לעומת חוק פוזיטיבי 204
נצחיותו 111, 192, 200, 203
פירושו 192
החוק המוסרי 200, 330
חוקי יוסטיניאנוס 196
חוש **9**
המשותף 16
חזון 259
חזרה בתשובה 326, 355, **417**, 425,
448, 451
חטא **202**
לעומת פשע 202-203
חיזוי עתידות 15, 79
חיי נצח 285, 313-314, 317-318,
322, 369, 422, 425, 439, 445, 454
תענוגי חיי נצח 322-323
חילול השם **83**, 100, 291, 502
חילון טו
חיקוי 69
חירות 42, 87, 90-92, **91**, **146**-155,
201, 491, 493, 501, 507-508, 512
הגוף 141, 148, 154
והכרח 147
ופחד 147
חירות הדת 128
להתנגד 152
מוחלטת 150, 155, 245
שומרי החירות 133
שלא לציית 151
שלילתה 218
חכמה 19, 34, 218
חלום **13-14**, 280, 301, **457**
חנופה 61, 71, 132
חסד (ראה גם מתנה) 106
חרדה 73-75
חשיבה ישרה (ראה גם תבונה) 477

טבילה לנצרות 286, 291, 340, 345,
354-355, 384, 413, 423, 438
טבילה בעד המתים 452-454
הטבע 5
אור הטבע 191, 330, 431, 433
חוק (ראה חוק הטבע)

© כל הזכויות שמורות

מצב (ראה מצב הטבע)
טבע האדם יב, 82, 86-90
טוב 37-38, 125, 489-490
טוב עילאי 67
טירניה, טירן 130, 227, 237, 491-492
טירנופוביה 227
רציחת טירן 227
טכנולוגיה יב, כז*
טמטום 48, 51
טעות 31
טרור כז*
טריטוריה 170
טרנס־סובסטנציאציה (ראה שינוי עצמות)

ידידות אזרחית 506
ידיעה
לעומת אמונה 477
מוחלטת לעומת מותנית 45
יוונית 270, 293
יוזם 113
יום הדין 316-317, 320, 341, 349, 399, 424, 444, 448, 451
יושר 109, 149, 168, 190, 192, 194, 196, 200, 238-239, 248, 295, 359
יחסי מגדר 137, 140-141, 152
ביגמיה 153
ייצוג 112-116
נציג 157
ילדים 19, 33, 140, 187
סדרי ירושת קטין 133
יפה 37
יקום (ראה גם עולם) 273, 483
יראה 249
יראת שמים 76, 100
ירושה (ראה המשכה)
ישועה (ראה גם פדות) 85, 322, 425

כאב 38
כבוד 61-67, 249, 464, 506
הקלה בכבוד 61-67
לעומת חובה 220
תארי כבוד 66
כבידה 487-488
כדאיות 67
כהונה 434-435
כזכות אלוהית 435
מלכותית 300
כובד ראש 63
כוהן גדול 287, 296, 299-300, 343, 348, 354, 358, 365-366, 381, 387, 395, 397, 405, 415, 441, 463, 512
כריבון 334, 368
כוח יג-טו, יט-כ, 59-67, 68
בודד לעומת מאוחד 87
בלתי נראה 74-78, 83, 99
זמניי לעומת רוחני 406-409, 496
כוח הזרוע כ
כוח טבעי 59
כוח כופה 101
כוח מדיני 59
כוח מוחלט 143
כוח משותף יד, כ
כוח עליון יג-יד
כוח ריבוני כ
כללי 87, 89-90, 120
כופר 141
כושר אבחנה 48-49, 63
כיסא הרחמים 301
כישוף, מגיה 15, 55, 309-310, 437, 482, 503
דרישה אל המתים 80
השבעה 80, 441, 462
מכשפות 80
ניחוש 80
כללים טו
הכנסייה יג, 160, 268, 327-328

© כל הזכויות שמורות

אבות הכנסייה 269, 327, 329, 368, 371, 441, 450, 494
אישיותה 272
האוניברסלית 272, 328
הכנסייה של העתיד לבוא 328
הלוחמת 436, 496, 502
כוח כנסייתי 345 ואילך
כנסיית אנטיוכיה 373-375
כנסיית היהודים 416
כנסיית ירושלים 374-375
כנסיית תוהו 327
כעורכת הקנון 268-269
הכנסייה הקתולית 84* , 262* , 348*, 368, 434, 437, 441, 450* , 452, 471, 494
אימוץ נוהגים פגניים 469-476
באנגליה 84
קנוניזציה של קדושים 474, 499
כנסיית אנגליה 262-263, 281
כפיות טובה 106
כרובים 463, 471, 512
כריסטוס (ראה גם ישו במפתח השמות) **כא, 420**
כתבי הקודש כא
והתבונה 225
כיורשי הנבואה 262
ספרים חיצוניים 293
פרשנותם 273, 362-364
תהליך הקנוניזציה 262-272, 364-368, 371-372

לגיטימציה ט
לוגיקה 481
לורד 127-128, 169, 195, 197
לחשים (ראה כישוף)
ליגה 163, 175
ליציאום 478
לשונות מודרניות 494

מגיה (ראה כישוף)
מבול 307, 319, 326, 341, 451
מגדל בבל 22
מגנה כרטה 408*
מדינה (ראה גם ריבון, ריבונות, גוף פוליטי) יד, **5, 120**
אישיותה 120-121, 157, 162, 166, 183, 229, 290
היווצרותה 120-121
הנחת עדיפותו של המשטר הקיים 389
התפרקותה 134-135, 200, 222-231, 228, 231, 242, 509
חלוקת רשויות 229
כאדם מלאכותי וכגוף טבעי 5-6, 135, 148, 154, 167, 174-175, 187, 221-222, 227-231, 410
כינון על ידי כיבוש 139, 172
כלויתן (ראה לויתן)
כנסייתית **יט**
כקובעת הקנון הדתי 271
מדינה קטנה 183
מדינות גדולות 64, 180
מדיני **יט**
מדינת לאום יח
מדינתית **יט**
מותה 509
מייסדי מדינות 78, 81
ממשל אבסולוטי 389
ממשל מעורב 389
מצב מדיני יב, 97
נוצרית (ראה מדינה נוצרית)
סוגי המדינה 129-138
רוחנית לעומת זמנית 411
שאלת המשטר הטוב 348, 389-390
תכליתה 82, 117, 124, 126, 131, 136, 151, 180, 232
מדינה נוצרית 200, 262, 272, 331, 333, 436, 513

© כל הזכויות שמורות

כל הנוצרים כמדינה אחת 409
מלך נוצרי (ראה גם ריבון) 400, 427
עקרונות הפוליטיקה הנוצרית 257-262, 428
מדע יב, 25, **33**, **45**, 57, 60, 63, 86
טבלת המדעים 58
מדע המשפט 187
מדעי הטבע 502
מדע המדינה יג
מדע המדינה החדש יג, יז
מדע המוסר והמדינה 129
המהפכה הצרפתית יט
מוות **51**, **448**
הדוקטרינה של מיתה שנייה 448-449, 454
מיתה אלימה (ראה גם פחד) 506
מיתת עולם 322, 327, 439
מוכסים 72
מונופול 161, 230
מוניטין (ראה גם פופולרי) 41, 59-60, 71, 83, 297, 311
מונרכיה (ראה גם מדינה) יח, **122**-123, 128-**129**, 145, 151, 170, 184, 223, 226-227, 243, 332, 404
אוניברסלית 496-498
איגרות הקיסרים 401
בחסד האל או בזכותו 168, 384, 388, 405
המלך בפרלמנט 186
זכות מלכים 143
לעומת מדינה עממית 66
מלך כאלוהים 235
מלך קטין 167
מעורבת 229
משנה למלך או סגנו 167
משפט המלוכה 143*
פיקוח על המלך 186
רצח מלך (ראה גם צ'רלס ה־1)
במפתח השמות) 227
מונרכיסטים (ראה מלוכנים)
המועצה הלטרנית 406, 408
מועצת לאודיקֵאה 269, 372
מושבות 159, 175
מזל 41, 59, 70, **78**, 205, 244, 489, 515
הסיבות לו 75-77, 79-80
מזל טוב 33, 59, 63
מזל רע 63
מחילה 98, **107**
מטבע (ראה גם ממון) 175
מטפורה 22, 28, 32, 34, 36, 49, 178, 180, 194, 246, 251, 274, 277, 283, 294, 319, 321, 374, 437, 453
מטפיזיקה 482, 489, 504
מטרה אחרונה 67
מטרופולין 175
המין האנושי (ראה גם האדם) 34, 245, 291, 311, 445
אלמותיותו 449
מינות 71, **412**
מינים 104
לעומת נביאי שקר 414
מלאכים **278**-284, 309
מלוכנים י
מלחמה **88**, 125, 175, 220, 231, 240
הסיבות לה 88
כניעה 508-509
מלחמה צודקת 171
מלחמת הכל בכל יב-יג, 88, 90, 96, 103, 136, 145, 150, 171, 215, 231
מצב מלחמה (ראה מצב)
סיוע לאויב 507-508
שבויי מלחמה 98, 141, 154, 207, 508-509
מלחמת אזרחים (ראה גם אנגליה במפתח השמות) יב, **יט**, 6, 17, 20, 89,

© כל הזכויות שמורות

119, 125, 129, 131-132, 134, 145,
206, 226, 228, 242, 255, 306,
313, 329, 382, 410, 415, 432,
492, 507
מלכות אלוהים (ראה גם מלכות
השמים) 78, 102, 229, 234, 270,
272, 284-292, 314, 317, 321, 325,
342, 344, 348, 353, 355, 370,
379, 381, 392, 394, 431, 433,
435, 441-444, 491, 500, 502-503,
505, 510-511
הטבעית 245-255
כמטפורה 284, 288
מלכות החסד 284, 290, 342,
353, 433, 496
מלכות הכבוד 284, 290, 323,
339, 353, 496
מתוקף כל־יכולתו, לעומת מלכותו
מתוקף אמנה 343
על פי ברית 329-337
מלכות החשיכה 503
מלכות השמים (ראה גם מלכות
האלוהים) 315, 317, 323,
342-343, 390, 415-429, 461
מלנכוליה **52**
ממון (ראה גם מטבע) 174
ממלכת קודש 331-332, 337, 435
ממשל
ממשל 'זמניי' מול 'רוחני' 329,
336
ממשל עצמי (ראה דמוקרטיה)
מנהג 72, 137, 185-186, 197
מסים 239
מספרים 24
מעבר בטוח 109
מעלה 102
מעלות שכליות **48**
מערב 150, 255
מפלגה 163, 169, 182, 229
מצב כט*
ללא חוק 89-90
מצב הטבע יב-יג, 86-90, 101, 173,
185, 245, 515
מצב מלחמה (ראה גם
מלחמה) 89-92, 117, 126, 130,
134-135, 142, 150, 173, 223, 245
מצפון **46**, 272, 428, 501
טועה 224
לעומת חוק 237
של הריבון 245, 388
מקדש 78, 327
מקום 273*
מקרא, תרגומים
הוולגטה כא
המלך ג'יימס כא, 286
השבעים 263, 268, 270, 368,
395
ז'נבה כא, 286, 442*
מקרים 273
מרטיריום 351-353, 372, 428, 442,
470, 499
מרי ומהומות 6, 70, 103, 166, 220,
222, 226, **233**, 243, 255, 260,
337, 511
התקוממות עממית 241*
משיח, משיחה (ראה גם התת־ערכים
סמיכת ידיים, ומשיח, בערך ישו
במפתח השמות) 290, 301, 339,
341
משיח שקר **392**
משפחה 163-164
משרת 141, **377**
משרתי ציבור 166
מתודה 48, 478
מתמטיקה 60, 255
מתנה **94**, 146
מתנת חינם **94**, 106

© כל הזכויות שמורות

נאומים ונואמים 49, 70, 181, 244, 513
נבואה 15, 19, 247
נביא, נביאים 54, **296**-306, 458
אימות 261
אמת מול שקר 47, 84, 259-260, 303-304
במקרא 54-55
נביא חזון ונביא רוח 304
נבל 101-102
נוחות לבריות 106
נושא 273
נחש הנחושת 463, 468, 471-472
נידוי 357-362, 501, 505
ניסיון **12**, 63, 477
מדיני 179-180
נסיך 128
חילוניים מול כנסייתיים 399
נסים 84, 259-261, 306-312, **309**, 331, 335, 337, 342, 363, 504
נפילים, רפאים 319
נפש **כא**
נצח **486**
נקמה 52, 107, 237
לעומת ענישה 215
נקמנות **40**
נשמה **440**-441
נצחיותה 316
נתין **121**
חירותו 148-149
של אלוהים 148

סבל כא
סברה **45**, 71
סהרוריות 284, 458-460
סודיות 46, 50, 86, 118, 131, 181, 199, 235, 250, 253, 307, 311, 464
התאגדויות סודיות 164
מועצה חשאית 182
סוכות, חג 481
סופיות 20
סטואה 478
סטואיקנים 208, 479
סיבתיות 73, 76
סיבה ראשונה 73, 75, 147
סימן 19, 22, 250, 335
סכולסטיקה 27
סכלות 34, 48, 63
סלוס פופולי 6
סמיכת ידיים 346, 384-385, 469
סמכות **כ**, **113**, 124
סנאט (ראה גם רומא במפתח השמות) 170
סנהדרין 454
ספק **45**
ספרים
אנגליים 507
סמכותם 477
ספרי היסטוריה (ראה תת־ערך ספרי היסטוריה בערך היסטוריה)
ספרי פילוסופיה (ראה פילוסופיה)
סקרמנט (ראה גם טבילה לנצרות, ברית מילה) 291, 344, 384, 437-439, 469*, 493, 498
סקרנות 18, **40**, 73
חוסר סקרנות 55
סתירות 83

עבדות 141, 464
עבודת האל **249**-250, **463**
עברית 269, 293
עגל הזהב 84, 281, 332, 468, 472, 511
עוז ביטוי 60-61, 70, 506
העולם 251
נצחיותו 251
העולם הבא **326**, 341, 358, 369, **451**
עורכי דין 72
מול שופט 195

© כל הזכויות שמורות

עזרא 268-269
עירה 160
עינויים 99, 214, 217, 350, 454
עינויי גיהינום 321-322
עינויי עולם 322, 439, 441, 447-448, 492
עיר 231, 504
עירונים יג
ענווה 248
ענישה 510
אנושית לעומת אלוהית (ראה גם אלוהים) 217
גלות (ראה גם גירוש) 219
הזכות לענישה 215
לעומת נקמה 215
לעומת פעולות איבה 216-217, 220
מאסר 218-219
עונש מוות 217-218
עונש ממון 218
עונשי גוף 217
ענישת חפים מפשע 219-220
פטור מ־ 203, 208-210
קלון 218
תכליתה 215, 241
עצה, ייעוץ, יועצים 62, 131, 170, 173-176, 242-244
יועצים מושחתים 178
עצה לעומת דוקטרינה 269
עצה לעומת חוק 190, 368, 398-400, 417
עצה לעומת ציווי 176, 178-179, 183, 400-401
עצם 273
ערך
של אדם 60-61
ערמה 51
ערמומיות 64
עשירים 243
עשרת הדיברות 236-237, 365-367
פגיעה 93
פדות (ראה גם ישועה) 326
פולחן 79
פוליטיקה יט, 127, 149, 181, 243, 350, 428*, 505
אנושית לעומת אלוהית 78
הכללים האמיתיים של 137
ממשל פוליטי 314
ספרי פוליטיקה 29, 35, 130
פוליטי יט, כט*
פוליטיקאים 514
פולמוס המלוכה המקראי
ככל הגויים 226
פועל 113
פופולרי, פופולריות 59, 206, 235, 242, 244-245
דמוקרטיה לעומת מונרכיה 230
פופולריות ככישוף 230
פורגטוריום 422, 424, 441, 449, 451-452, 454-456, 486, 494-495, 499
פזיזות 65
פחד (ראה גם מלנכוליה) 15, 40, 61, 70, 99, 468, 485, 505
כמניע לפשע 207
מפני הבלתי נראה 74
מפני העונש 117
מפני מוות 68, 75, 90, 139, 470
מפני מוות אלים 68*, 88, 90*
מפני רוחות 127, 208
פחד וחירות 147
שליטה בו 457
פיות 15, 78, 432, 503-505
ממלכת הפיות 227, 503-505
פיזיקה 487, 489
פילוסופיה 85, 477-495
אסכולות של 10, 478-480
ספרי פילוסופיה 31, 57, 67
ספרי פילוסופיה של היוונים והרומאים 149

© כל הזכויות שמורות

ספרי פילוסופיית המוסר 191
פילוסופיית המוסר והמדינה (ראה גם מדע המדינה) 111-112, 255, 267, 480, 489
ריקה ומוטעית 432
של הטבע 480-482
של היוונים 481
שקרית מול אמיתית 495
פילוסופים 20, 27, 31, 55-57, 250
לעומת ההמון 248
עובדי עבודה זרה 75, 489
קדמונים 513-514
פיקחות 19, 33-34, **50**, 477
פוליטית 231
פלשתים 301
פנאי 146, 478-479
פנטזמה כא, 283, 297, 466
פנטסיה 12*
פסח, חג וזבח לחג 291, 345, 394
פרובינציה **159**, 175, 184, 186
פרוטסטנטים 165
פרלמנט 127*, 153, 162, 195-196, 235*
בית נציגי העם באנגליה 127, 196-197
המלך בפרלמנט 186
הפרלמנט הארוך י, כה*, 476*
עליונות הפרלמנט ט
פרסביטרים כה*, 86, 127*, 375, 386, 442, 497-**498**, 501
תהליך מינויים 376
פשע, פשיעה **202**-214
וחטא 202-203
ציבורי מול פרטי 214

צבא 167
צדוקים 55, 279
צדיק 104, 426
צדיקות **417**, 426
צדק 100-**101**, 248
חלופתי מול חלוקתי 105-106, 109
טבעי 238
כמעלה 105
צדקה 417
ציווי **176**, 183
לעומת הטפה 353
ציות 61, 235, 253, 417, 515
גבולות הציות 154
חיצוני לעומת פנימי 400
לאלוהים לעומת הריבון 427
לעומת הבנה 258
ציות ואמונה 425-426
תכלית הציות 154
צער 8

קדושה 224, **290**, 468
קולג׳ 160
קורפורציה 160-163, 231
קטנוניות 51, 70
קנאה **40**, 244, 275
קנון, קנוניזציה (ראה חוק)
קנוניה וקשר 164, 329
קניין (ראה גם בעלות) 101, 125, 171
קסמים 80
קרבנות 290

ראיית הנולד 19, 44
רגש **כא**, ל*
רוב
סברת הרוב 177
עצתו 133
קביעתו 124
רוזן 66, 128
רוח כא, 273-278, 304, 309
טמאה 54
רוח הקודש 115, 270, 277, 283, 301-302, 346, 348, 355, 368, 370, 378, 386, 438, 442, 451, 460-461, 469

© כל הזכויות שמורות

רוחות ורפאים (ראה גם נפילים) 53-54, 76, 78, 274-278, 344, 431-432, 441, 457, 459, 481, 485-486, 494-495, 503
רפאי מול זמניי 227
רחמים 141, 248
רטוריקה
צורות רטוריות 32
ריאליזם יד
הריבון **כ, 121**, 404
הלגיטימציה של יב-יד
ומצב הטבע טו, כז*
זכויותיו 121-128, 154
כמורה עליון 395
כמכונן כללי צדק כז*
כמפקד הכוח הצבאי 383
כסגנו של אלוהים (ראה אלוהים)
כפיפותו לאלוהים 231
כפיפותו לחוק 153, 184, 225, 238-239
כראש הכנסייה 311
כרועה עליון 383-384, 395, 413
כשופט מהימנות 412
כשופט עליון 383
עליונותו הכנסייתית 396
עצמאותו 392
ריבונות יב-יד, **121**
איחוד הזכות הפוליטית והכנסייתית 388
בהשוואה לעשרת הדיברות 236-237
זכויות הריבונות 139, 232, 244, 382
כנשמת המדינה 5, 231, 410
מדינתית לעומת רוחנית 411
מוגבלת 134-135
עליונות בהליכות 397
ריפוי חולים (ראה גם ישו כמרפא במפתח השמות) 375, 378, 462
רע יג, 37-38, 125, 489-490
רפובליקה ט, **יח**
רפובליקנים י
רפורמציה 85
רצון 42-43, 489
רציונליות 88*
רשות יט

שאול 318
שאפתנות 70, 99, 123, 133, 189, 207, 230, 242, 272, 360, 383, 392, 416, 434, 473, 500, 509, 514
שבועה 99-**100**, 252, 291
שבועות, חג 270, 284, 355, 426
שבעים הזקנים 54, 276, 302, 332-334, 344, 404
שבת 290, 365
שגריר 169, 188
שדים 15, 53, 78, 321, 432, 441, 462
כפוי שד 54-55
שווי (ראה ערך)
שוויון ואי־שוויון 86-87, 107, 239
שטן 16, 54-56, 78-79, 145, 309, 321, 344, 394, **431**, 438, 460-461
מלכות השטן 358, 431-432, 448
שיגעון (ראה גם אפילפסיה, סהרוריות, איחוז) 49, **51-52**, 53-57, 80, 187, 274, 279, 284, 298, 458, 460, 462
השילוש הקדוש 115, 270, 295, 338, 346-348, 354
שינוי העצמות 32, 56-57, 77, 422, 437, 469, 485, 499
שיפוט 16, 45, 48-49
שיקול דעת **42**, 45, 97, 188
שירה ומשוררים 75, 78, 81, 253, 267, 297, 432, 458, 466, 503, 513
שירים 49, 189
שכל כא
שכל טבעי **48**

© כל הזכויות שמורות

שכל טוב 63
שלום **88**, 91-92, 108, 124-125, 185, 231
בקשת שלום 106-107
עיקרי שלום 90
שלום העם וביטחונו (ראה גם סלוס פופולי) 120, 172, 238
שלטון 90
זמני מול רוחני 82
שלטי גיבורים 65
שליחות 113-115
שליח לדבר עבירה 114, 209
שליחים (של אלוהים או של ישו. ראה גם בשמותיהם הפרטיים במפתח השמות) 47, 269-271, 284, 290, 293, 308, 344, 346-348, 361, 364, 369, 386
הטפה לעומת שיפוט 403
מועצת השליחים 371
מלמדים לעומת מצווים 362
תהליך מינויים 372-376
שמות 21-28
שנאה 38, 107
שעבוד **93**

תאווה **כא**
תבונה **29**, 33, 295
ורהיטות 507
טבעית 47, 192, 247-248, 257, 365
ישרה (ראה גם חשיבה ישרה) 15, 30
מוסר תבוני 502
ציבורית 312
שימושה 30
תגמול 220
תדמית **כא**
תוהו, **כאוס** 136, 306, 313, 327, 382
תורה (ראה גם חוק) **כב**
תחיית המתים 282, 314-315, 317-318, 320, 322, 341, 343, 349, 411, 440-441, 443, 447
כתחיית הגוף 316
תחרות (ראה גם חיקוי) 68, 244
תיאולוגיה 293
תיאולוגיה פוליטית ט-י, טו
תענוג **38**
תפילה 252, 467
תפילת האדון 286, 289-290, 345, 443
תקדים 72, 184, 192-194, 211
תקווה 249
תרבות **יב**, 48, 249
תַּרְבּוּת 77, 82, 88 הע׳ 83
תשוקה **כא**, **36**, 38, 67
לדעת 69
לכוח 51
לנוחות 68
לשבח ולתהילה 69